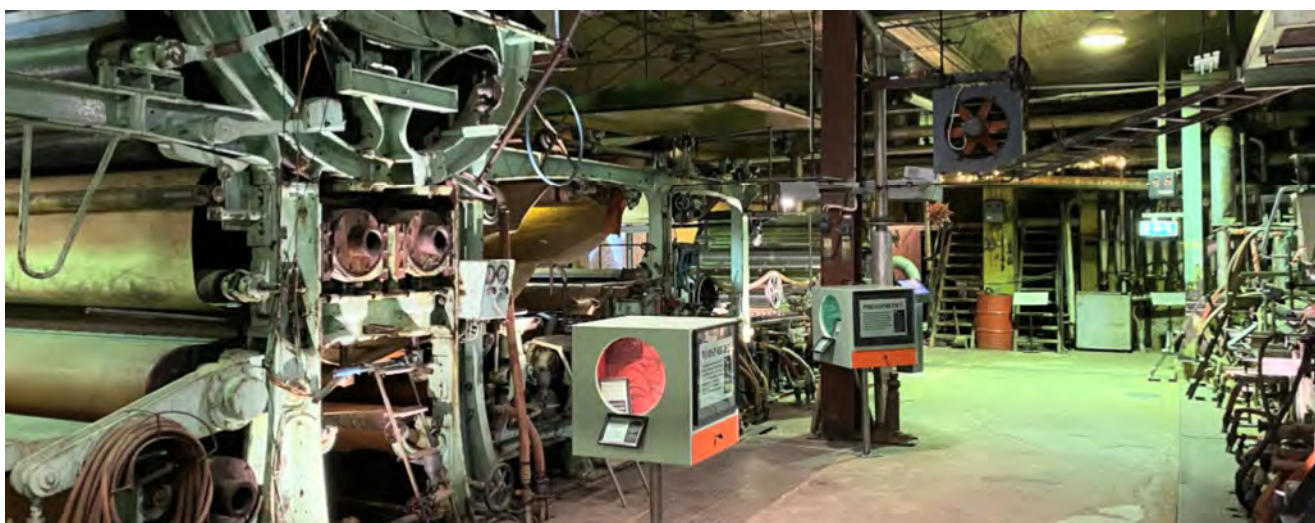

TIDSKRIFT

Utgiven av Nordisk Pappershistorisk Förening

Maskinhallen vid Frövifors Pappersbruksmuseum kommer att besökas vid Nordisk Pappershistorisk Förenings årsmöte 28-30 maj 2024.

I maskinhallen visas pappersmaskinerna PM III (1907) och PM IV (1911) i sin ursprungliga lokal från 1900-talets början. Maskinhallen är i stort sett orörd och i det skick som de sista arbetarna lämnade den i för över 40 år sedan. De sista rullarna kraftpapper som producerades sitter fortfarande kvar i maskinerna. Arbetarnas egna berättelser och minnen finns bevarade i de mediaspelare som står placerade i maskinhallen.

Innehåll

<i>Lennart Eriksson, Lennart Stolpe</i>	Peter Momma - en inflytelserik person i den svenska pappershistorien kring 1700-talets mitt.	27
<i>Eero Haarla</i>	Raf. Haarla Oy - ett finskt familjeföretag inom träförädling 1903-1976.	33
	Segel af papper.	38
<i>Lennart Eriksson, Lennart Stolpe</i>	Rottneros - en koncern inriktad på avsalumassa.	39
<i>Lennart Stolpe</i>	Pergamyn, en gammal pappersprodukt får nytt liv.	46
	Årsmöte 2024 med Nordisk Pappershistorisk Förening 28-30 maj i Örebro.	48

Ordförandens rader

Det våras och det är snart dags för årsmötet i Örebro den 28-30 maj. På sista sidan finner du programmet tillsammans med lite praktiska upplysningar. Notera att vi vill ha anmälningar senast den 12 maj. Ett stort tack till Lennart Stolpe, som arbetat med arrangemangen med stöd av lokala kontakter och då särskilt Mikael Tideman vid Frövifors pappersbruksmuseum.

Det kommande årsmötet blir min "svanesång" som ordförande i NPH och detta är sista gången som jag "tar till orda" under Ordförandens rader. Talesättet svanesång refererar till en gammal föreställning om att knölsvanen är helt stum under hela sitt liv, men att den är kapabel till att sjunga endast en oerhört vacker och hjärtskärande sång precis innan den dör. Nåja, det stämmer ju inte in på mig. Jag kommer att fortsätta att på olika sätt stödja NPHs verksamhet. Efter att ha varit suppleant i styrelsen under några år, så blev jag hösten 2020 temporär ordförande när Hans Norrström hastigt avled och har sedan fått förtroendet att fortsätta som ordförande. Det har varit väldigt trevligt och jag har med glädje lagt ner mycket tid på vår verksamhet. Med ålderns rätt lämnar stafettpinnen vidare jag vid det kommande årsmötet.

Det har hänt en hel del under min tid i styrelsen och detta tack vare en engagerad styrelse. Under 2019 tog Jubileumsfonden form och den har hittills inbringat omkring 275 000 SEK, vilket bidragit till att vi har kunnat behålla låga medlemsavgifter. Under 2022 infördes Ständigt medlemskap, vilket hittills tillfört föreningen närmare 200 000 SEK. I tillägg till detta har antalet medlemmar ökat högst väsentligt under senare år. Sammantaget är NPHs hälsa utan tvekan god!

Sedan förra numret av NPHT har vi fått en ny Ständig medlem. Det är den tidigare personliga medlemmen Reinhold Engqvist från Finland. Stort tack Reinhold för att du på detta sätt stödjer föreningens verksamhet!

Hoppas vi ses vid årsmötet!
Bästa hälsningar
Lennart Eriksson

Nationella redaktörer

Sverige

Lennart Stolpe (huvudredaktör)
lennartstolpe@telia.com

Finland

Jan-Erik Levlin
jan-erik.levlin@iki.fi

Norge

Kari Greve
kari.greve@nasjonalmuseet.no

Danmark

Ingelise Nielsen
in@kglakademi.dk

Material till NPHT

Du kan skicka texten antingen till den lokala redaktören för respektive land, eller till huvudredaktören Lennart Stolpe. Leverera helst texten i digital form, wordformat eller ren textfil. För material i annan form, tag kontakt med huvudredaktören lennartstolpe@telia.com. Bilder bör levereras med bästa möjliga kvalitet helst med upplösningen 300 dpi, men även sämre upplösning kan accepteras. Sista inlämningsdatum 2023: 30/1, 31/3, 15/8, och 23/10.

Nordisk Pappershistorisk Förening

Nordisk Pappershistorisk Förening (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria och pappershistorisk forskning i Norden. Föreningens intresseområden består av paperstillverkningens och pappersanvändningens historia samt papperets kultur- och socialhistoria.

Ytterligare information om föreningen finner man på www.nph.nu.

Ordförande: Lennart Eriksson,
lennarteriksson.ele@gmail.com
Vice ordförande: Kari Greve
kari.greve@nasjonalmuseet.no
Sekreterare: Jan-Erik Levlin,
jan-erik.levlin@iki.fi
Kassör: Richard Kjellgren,
richard.kjellgren@shm.se

Medlemskap kan enklast tecknas via föreningens hemsida www.nph.nu/page3.html eller genom att betala in medlemsavgiften på något av föreningens konton, se nedan. Ange då också namn och adress samt att inbetalningen är en medlemsavgift.

MEDLEMSAVGIFTER

Vid nytt medlemskap gäller halv årsavgift vid inträde 1 januari - 30 juni. Vid inträde under andra halvan av året utgår ingen årsavgift. Året efter betalas hel årsavgift. Personlig medlem: SE. 300 SEK, DK. 205 DKR, NO. 260 NOK, FI. 30 EUR. Institutioner och företag: SE. 600 SEK, DK. 410 DKR, NO. 500 NOK, FI. 60 EUR.

KONTON FÖR INBETALNING

Sverige PG 85 60 71-6
Norge Skandiabanken IBAN: N07597104367295
Danmark Den Danske bank, konto 4310662372.
Finland Nordea IBAN: FI48 1028 3500 0442 01

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

ISSN 1101-2056
Årgång 52, 2024 nr 2. Utgivare: Nordisk Pappershistorisk Förening
Huvudredaktör och ansvarig utgivare: Lennart Stolpe
Tryckt av BYWIND på 90g Amber graphic

Tryckt på UPM Edition Laser 90gms

Peter Momma - en inflytelserik person i den svenska pappershistorien kring 1700-talets mitt

Text: Lennart Eriksson

Bilder: Lennart Stolpe

När det i den efterföljande texten skrivs Momma, så avses Peter Momma.

Peter Momma (1711 -1772). Gipsmedalj.

Mommas "CV" i korthet

En resumé över Peter Mommas engagemang inom tillverkningen och användningen av papper låter oss förstå att han var en viktig person:

-1738 blev han ägare till Kungliga Tryckeriet i Stockholm och ägde senare också andra tryckerier. Genom Kungliga Tryckeriet fick han en stark koppling till statsmakten och senare också till Tumba bruk genom att han hade monopol på att trycka sedlar. Han startade också handel med böcker.

-1738 anlade han Svenska stilgjuteriet för tillverkning av typer för tryckning. Han startade senare sådan tillverkning också på fädernegården Harg strax norr om Nyköping.

-1738 började han också ge ut tidningar. Mest betydelsefull blev "Stockholms Weckoblad" som första gången publicerades 1745.

-1740 startade han tillverkning av papper i Harg för att minska behovet av kostsamt, importerat papper till tryckeriet i Stockholm.

-1755 anlades Tumba bruk av Rikets Ständers Bank i syfte att tillverka förfalskningssäkert sedelpapper. Den tillsatta ledningen visade sig sakna tillräcklig kompetens, vilket medförde att Momma 1758 utnämndes till bankokommissarie vid bruket. Han innehade chefsposten till 1770.

-Efter att insamlingen av lump släppts fri i landet 1757 inrättade han i Stockholm ett system för lumpinsamling.

Momma var alltså samtidigt ägare till många olika verksamheter: tryckerier, stilgjuterier, tidningsutgivning samt papperstillverkning vid bruket i Harg. Han hade dessutom det övergripande ansvaret för papperstillverkningen vid Tumba bruk. Det var ett minst sagt imponerande arbetsomfång.

Mommas bakgrund

Tre holländska bröder Momma kom på 1640-talet till Sverige. Den äldsta brodern Willem flyttade 1645 till Nyköping. Han anlade där ett mässingbruk och köpte hemmanet Harg där det sedan tidigare fanns olika slags verksamheter längs Hargs ström i Nyköpingsån. De två yngre bröderna ägnade sig framgångsrikt åt handels- och bruksverksamhet. De adlades och antog namnet Reenstierna, vilket är bakgrunden till Renstiernas gata i Stockholm. Bröderna ägde ett palats vid Wollmar Yxkullsgatan på Söder. Som ett exempel på affärsverksamheten startade de gruvbrytning i Lappland.

Momma var sonsons son till brukspatronen Willem Momma och föddes i Harg 1711, men blev tidigt faderslös. Han skaffade sig en akademisk utbildning och efter anställning hos stadssekreteraren i Nyköping kom han i kronans tjänst. 1733 fick han kunglig befallning att resa till Holland för att "studera sjöstaten och dess skeppsbyggerier". Han tjänstgjorde där vid den svenska beskickningen i Haag och stannade i Holland i fyra år. Det gav honom tid att studera boktryckarkonst och stilgutning, något som väckt hans intresse.

Han förvärvade också kunskaper om hur tillverkning av högkvalitativt papper gick till i Holland. Skriv- och tryckpapper från Holland ansågs vid den här tiden vara det förnämsta i Europa. I Sverige fanns då ingen som kunde tillverka arkformar med vattenmärke av hög kvalitet och färdigheterna i att limma tryck- och skrivpapper var begränsade. Under vistelsen i Holland skaffade han sig värdefulla personliga kontakter som han senare utnyttjade när han vid slutet av 1750-talet rekryterade holländska pappersmästare till Tumba bruk.

Momma gifte sig 1735 med holländskan Anna Margareta von Bragner, som senare blev kollega och medarbetare inom hans tidningsverksamhet. De fick tre barn: Petter, Wilhelm född 1740 och Elsa född 1744. Petter finns inte omtalad i källmaterialet, men Wilhelm och Elsa gick, åtminstone delvis, i faderns fotspår.

Momma avled 1772. Något märkligt är att det inte finns någon porträttmålning bevarad av honom, kanske gjordes aldrig någon sådan. Däremot finns en gipsmedaljong bevarad där han avbildas i profil.

Mommas tryckerier och handel med böcker

1737 anförtroddes Momma tryckningen av Riksbankens sedlar och året därpå köpte han det Kungliga Tryckeriet i Stockholm av änkan Catharina Stjerncrona. Han inledde tämligen omgående en relativt omfattande byteshandel med böcker. Franska böcker växlades mot svenska som tryckts av Momma. Verksamheten visade sig snart vara olönsam beroende på att den svenska litteraturen huvudsakligen måste tryckas på dyrt papper från Frankrike och Holland.

1737 fick Momma privilegium på att trycka en almanacka. Den första gavs ut året efter med titeln

"Historisk- och Handels-almanach". Almanackan kom sedan ut årligen och låg till grund för det som senare kom att heta "Statskalendern".

Huvuddelen av de trycksaker som lämnade tryckeriet utgjordes, vid sidan av sedlar och andra av Riksbanken beställda alster, av det alltmer utökade behovet av officiellt tryck i form av förordningar, kungörelser, formulär och plakat. Religiös litteratur och skönlitteratur var också relativt stora artiklar. Momma tryckte och utgav på sitt förlag arbeten av läkaren, författaren och naturforskaren Urban Hjärne, poeten och författaren Olof von Dahlin, ärkebiskopen, diktaren och psalmförfattaren Haquin Spegel, prästen och psalmförfattaren Olof Kolmodin och flera andra kända personer. Vidare utgavs psalmböcker, alla riksdagars och riksmötens beslut, liksom "Samling utaf kongl bref, stadgar och förordningar".

Momma fick en mycket stark ställning inom den svenska tryckeriverksamheten. Det hängde främst samman med att han fungerade som leverantör av allt tryck från hovet tillsammans med att han hade monopol på att trycka sedlar och andra värdepapper för Riksbanken, på den tiden ofta benämnd Rikets Ständers Bank.

Efter att Momma startat papperstillverkning i Harg, drev han från 1755 även där ett mindre tryckeri. Det handlade, liksom vid andra tryckerier ute i landet, säkerligen inte om några beställningar från statsmakten eller Riksbanken. I Harg utgavs 1757 "An English and Swedish Dictionary" som sammanstälts av Jacob Serenius som var prost i Nyköping och politiker inom mösspartiet. Han hade under en längre tid varit bosatt i London och där utarbetat en engelsk-svensk-latinsk ordbok, "Dictionarium anglo-svetico-latinum", som först trycktes i Hamburg 1734.

1768 överlät Momma det Kungliga Tryckeriet till sonen Wilhelm, som då också var ombudsman vid Tumba bruk, vilket innebar att han där var Mommas andra hand. 1771 var Wilhelm hårt skuldbelagd, blev försatt i konkurs och lämnade landet i hemlighet med påföljd att borgenärerna övertog hans egendom. Vad som sedan hände honom verkar vara okänt. Han ska före konkursen ha "levt ett slösaktigt leverne".

Det Kungliga Tryckeriet övertogs av Mommas dotter Elsa som var gift med Henrik Fougt och som samma år blev kunglig boktryckare. Efter hans död 1782 övertog Elsa själv tryckeriet. Hon var i slutet av 1700-talet Sveriges första och enda kvinnliga bokförläggare. I den genren blev hon mer känd än Momma. Från 1811 övertogs tryckeriet av sonen Henrik Fougt d.y.

1769 ärvde Momma det Grefingska boktryckeriet i Stockholm som han ägde till sin död 1772 då dottern Elsa tog över.

Momma drev alltså under sin livstid tre tryckerier.

Mommas stilgjuterier

1738 fick Momma privilegium på att inrätta ett "stilsnideri" i Stockholm, för tillverkning av bokstavstyper, gjutna i bly. Företaget fick namnet Svenska stilgjuteriet. Hans grundtanke var att Sverige inte skulle behöva importera bokstavstyper. Året efter anställdes Matthias Holmerus som föreståndare efter att Momma bekostat hans utbildning i Holland. Verksamheten gick alltså ut på att till

tryckerier i landet försälja bokstavstyper för tryckning. Med begreppet "stilsnideri" avses antagligen tillverkningen av de formar som krävdes för gjutningen av typer med olika typsnitt. I augusti 1741 fick Holmerus ensamrätt under 12 år för stilgjutning i Sverige och på hans begäran infördes 1743 importförbud för bokstavstyper. Holmerus förestod gjuteriet fram till 1750 då han tillträdde en tjänst i Riksbanken och Momma övertog då privilegiet att gjuta typer.

I källmaterialet ställs frågan om Svenska stilgjuteriet kan ha varit det första i Sverige, men så förhöll det sig inte. Redan omkring 100 år tidigare fanns nämligen i Stockholm en stilgutare från Holland med namnet Peter van Selow, se artikel om Johannes Rudbeckius NPHT 4/2023.

I samband med att Momma inrättade ett tryckeri i Harg, så anlade han även där ett stilgjuteri, för vilket halvbrodern Johan Lengren blev föreståndare.

En kort tid drevs samtidigt stilgjuterierna i Stockholm och Harg. Momma fick dock allt större problem med att finna avsättning för sina produkter och i ett sista försök att hålla verksamheten i gång, så centraliserades stilgjutningen till Harg 1757. Sex år senare bekantgjorde Momma att han ämnade upphöra med verksamheten.

Mommas pappersbruk i Harg

Kring mitten av 1700-talet ville staten stimulera tillkomsten av manufaktur utänför huvudstaden. Exempelvis fick nyanlagda pappersbruk tillverkningspremier. Momma, som hade behov av papper till sitt tryckeri i Stockholm, beslöt då att anlägga ett pappersbruk på fädernegården Harg för att minska behovet av dyrt, importerat papper. Som medintressenter hade han halvbrodern Fredrik Lengren och affärsmannen Olof Sjöberg. Den senare var en av ägarna till näraliggande Nyköpings pappersbruk. Efter att ha erhållit privilegium av kommerskollegium kunde bygget av bruket påbörjas under ledning av pappersmästaren Magnus Rundblad vid Nyköpings pappersbruk. Tillverkningen kom igång kring 1740. De första leveranserna av papper var inte till Mommas belåtenhet utan orsakade "stor bedrövelse och hjärtats förargelse". Han kunde konstatera att den anställda mästargesällen Conrad Kortschell inte hade tillräcklig kompetens.

Bruket i Harg vid ett fall i Nyköpingsån på en karta från 1803. Idag är området en stadsdel i Nyköping.

Anskaffandet av lump till Harg visade sig bli problematisk. Av planerad mängd hade man inledningsvis endast lyckats anskaffa en fjärdedel. Momma föreslog då ett system som skulle effektivisera insamlingen i området där

det, utöver Harg och Nyköpings pappersbruk, sedan 1763 också fanns ett tredje pappersbruk med namnet Perioden. Landshövdingen beslöt emellertid att varje bruk skulle tilldelas ett insamlingsrevir med ensamrätt i enlighet med den statliga förordningen från 1738 rörande insamling av lump i riket. Med tre pappersbruk längs Nyköpingsåns nedre del visade sig reviren emellertid bli för små, men hellre än att frågan löstes i en rättslig tvist, så gjorde brukens ägare en frivillig överenskommelse. På vilket sätt detta ledde till ökad tillgång till lump framgår inte av källmaterialet.

Kring 1760 sysselsatte bruket i Harg, en bokhållare, en pappersmästare, tre gesäller och två lärlingar. Här till kom "klutrenserskor" samt "klut- och lumphackare". Under Mommas tid tillverkades i Harg endast ett fåtal pappersslag. Förutom tryckpapper, som var huvudprodukten, så tillverkades tobakspapper och så kallad makulatur som huvudsakligen blev använt som omslagspapper. 1760 tillverkades i Harg 422 ris papper, vilket bör ha motsvarat mellan 160 000 och 200 000 ark.

1762 blev Momma ensam ägare till Harg och var så fram till sin död 1772. Vid arvsskiftet blev enligt Mommas testamente dottern Elsa ägare, men hon sålde ganska snart bruket. Momma hade emellertid två år före sin död arrenderat ut tryckeriet på tolv år till systersonen Erik Carl Dewall, vilket komplicerade arvsskiftet. Efter juridiska processer kunde Dewall 1785 köpa Harg och utvecklade sedan bruket framgångsrikt. Han hade anställt av Momma som lärling vid Tumba bruk och således gått i lära där. Papperstillverkningen i Harg avslutades 1858.

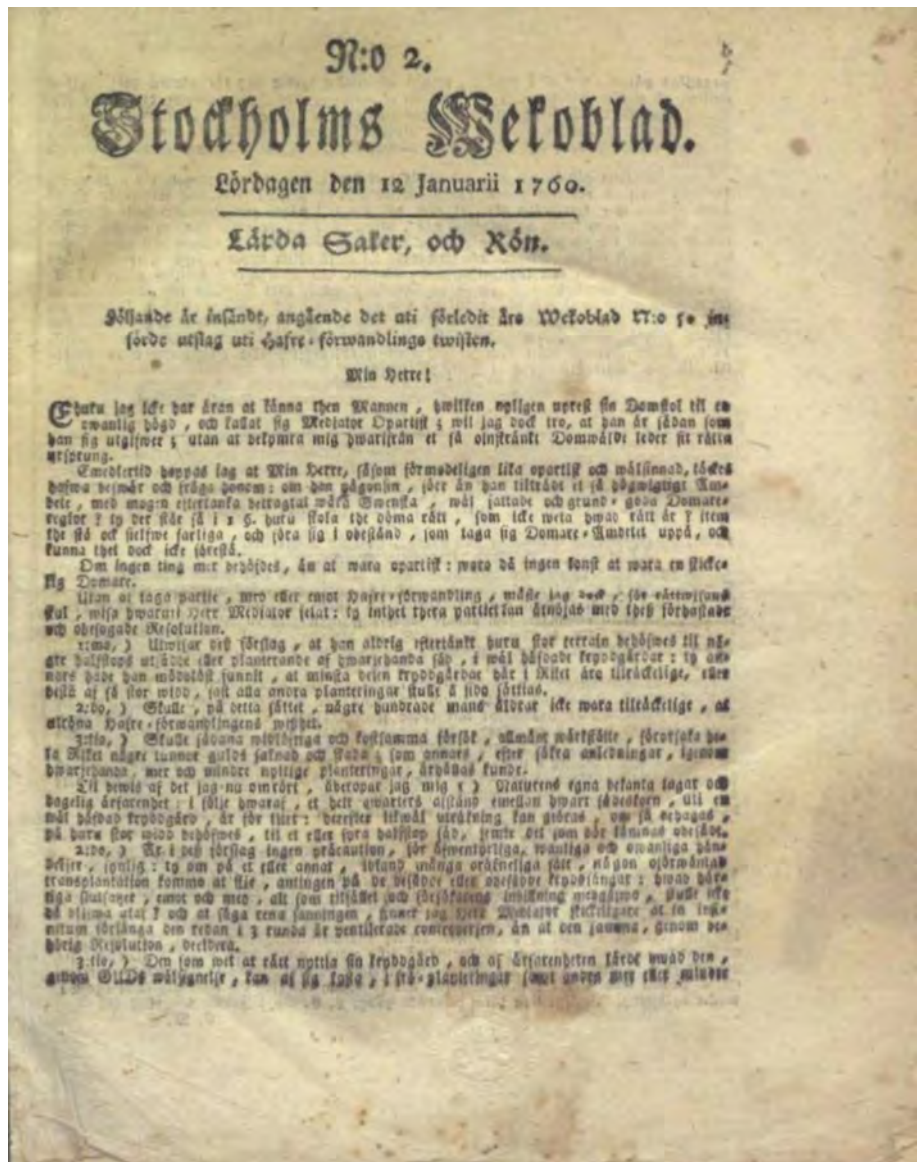
Momma som tidningsman

Åren 1738 och 1739 utgav Momma från sitt tryckeri i Stockholm ett avtryck av den i Holland utgivna tidskriften "Mercure historique et politique" och 1741 erhöll han tillstånd att publicera en tidning med namnet "Stockholm Gazette". Tanken var att där publicera svenska nyheter på franska. Tillståndet var anmärkningsvärt eftersom postverket i praktiken hade monopol på nyhetsförmedling och i regel avstyrkte allt som kunde betraktas som intrång. "Stockholm Gazette" utgavs med två nummer i veckan och redigerades inledningsvis av Momma och hustrun Margareta. Det hela blev dock inte så lyckosamt som Momma tänkt sig genom att tidningen huvudsakligen kom att innehålla utländska nyheter.

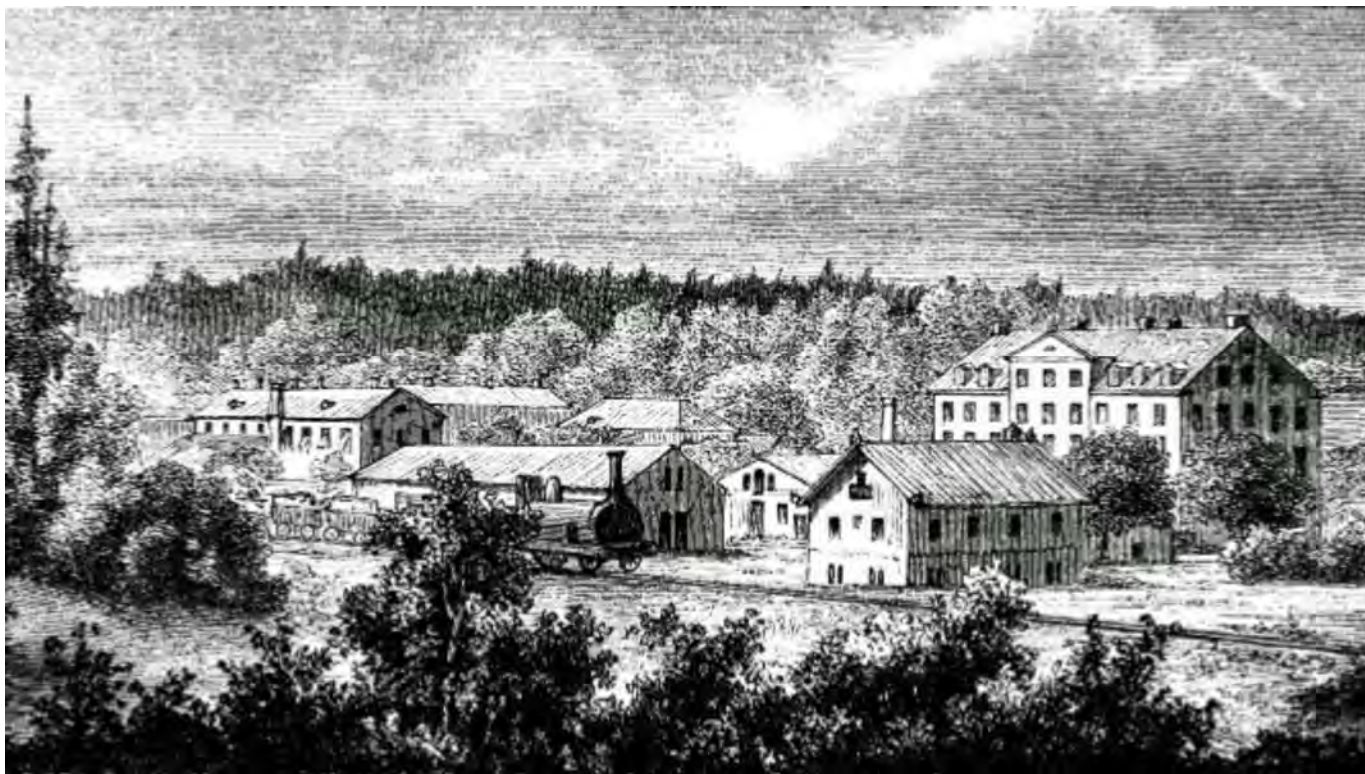
Mommas mest betydelsefulla insats som tidningsutgivare var det från februari 1745 utkommande "Stockholms Weckoblad". Tidningen utgavs varje lördag i syfte att

konkurrera med den då största nyhetstidningen i huvudstaden, "Inrikes Tidningar". Hustrun Margareta fungerade som redaktör och utgivare. Tidningen bestod av två delar: "Lärda saker och rön" samt "Politie och Commerce tidningar". I den första delen förekom artiklar om sjukdomar, nya vetenskapliga rön, meteorologiska observationer, insändare med mera. Den andra delen innehöll exempelvis officiella kungörelser, affärsnyheter, hur många barn som fötts respektive hur många personer som avlidit sedan föregående utgåva. "Stockholms Weckoblad" gavs ut fram till 1779 och således ett antal år efter att Momma avlidit. Från 1767 medföljde bilagan "Allehanda", som efter en kort tid blev namnändrad till "Dagligt Allehanda". Publikationen, som ansågs stå mösspartiet nära, blev 1769 en självständig tidning och ägdes då av sonen Wilhelm.

Under riksdagen 1755-1756 utgav Momma "Riksdags-tidningar". Tidningen blev inkomstbringande, inte minst genom försäljning av lösnummer med nyheter om den misslyckade statskuppen i juni 1756. Denna hade planlagts av drottning Lovisa Ulrika i syfte att återinföra monarkins politiska makt.

Stockholms Weckoblad lördagen 12 januari 1760.

Tumba pappersbruk år 1873. Bruket var 150 år efter grundandet ett väl etablerat och viktigt pappersbruk för Sveriges Riksbank.

Momma och Tumba bruk

Före 1737 trycktes så kallade transportsedlar och senare också sedlar av privata boktryckare, men därefter var sådan tryckning anförtrodd Momma i egenskapen av ägare av Kungliga Tryckeriet. Det visade sig emellertid att mindre nogräknade personer kunde få tag i papper som dög för sedeltryckning och falska sedlar tillverkades. Det hjälpte inte att sådan verksamhet belades med dödsstraff 1747. Att falska sedlar var i omlopp gav bankofullmäktige stora bekymmer.

För att komma tillrätta med problemet beslöts att Riksbanken själva skulle tillverka sedelpapper med målsättningen att det inte skulle kunna efterapas. Papperet i det blivande bruket skulle tillverkas på holländskt manér för att därmed säkerställa en hög kvalitet.

Efter en del sökande fann man en lämplig plats för bruket i Tumba, som anlades 1755 på gården Övre Tumba i Botkyrka socken söder om Stockholm. Redan innan dess hade en rad verksamheter funnits på platsen där Tumbaån svarade för mekanisk kraft och vattenförsörjning. Bankokassören Joachim Teuchler ansågs kompetent nog att vara överuppsyningsman, så kallad bankokommissarie, vid brukets uppbyggnad och drift och som den första pappersmästaren anställdes Magnus Rundblad från Nyköpings pappersbruk, samma person som medverkat vid bygget av Hargs pappersbruk. Det visade sig emellertid snart att den kompetens som behövdes för att skapa ett sedelpapper av tillräcklig kvalitet inte fanns inom landets gränser. Bankofullmäktige vände sig då till Momma, som man visste hade god kännedom om papperstillverkning efter sin tid i Holland och som dessutom hade kontakter där. Det ledde till att Momma 1758 ersatte Teuchler som bankokommissarie och genom sina kontakter i Holland kunde han rekrytera en ny pappersmästare, Erasmus

Mulder. Redan under Teuchlers tid hade Momma framhållit betydelsen av att till Tumba anskaffa "en skicklig formbindare och en fullt kunnig lumpsorterare", detta för att "ett verkligt gott papper skulle erhållas".

Vid rekryteringen av holländsk kompetens hade bröderna Jan och Erasmus Mulder vidtalats via ombud. Jan skulle bli pappersmästare och Erasmus limmästare var det tänkt. Allt måste skötas under sträng sekretess eftersom man i Holland förbjudit inhemska pappersmakare att lämna landet. De fick inte heller lära ut sina kunskaper eller ta redskap för papperstillverkning ut ur landet, allt i syfte att skydda landets position på marknaden. Brodern Jan kunde emellertid inte hålla flytten till Sverige hemlig och avsåg även att ta med sig arkformar. Han avslöjades och dömdes till 16 års straffarbete, men avled efter endast 48 dagar i fängelse. Dock lyckades brodern Erasmus, under förklädnad och även under övrigt dramatiska former, ta sig till Stockholm tillsammans med sin hustru. Enligt Momma var Erasmus, förutom att vara en skicklig pappersmakare, "en beskedlig, stilla och modest karl".

I början av maj 1759 kunde Momma meddela bankofullmäktige att också Erasmus broder Casper blivit installerad som pappersmästare vid Tumba bruk. Momma gjorde allt för att bröderna Mulder skulle trivas. Bland annat anställde han en sjömanshustru som var bördig från Holland och som skulle hjälpa Erasmus att lära sig svenska språket. Momma var mån om sina holländska arbetare, och för övrigt också de svenska. Caspers söner försäkrades arbete vid bruket och när Casper antytt att hans bror hade det bättre ställt och kunnat anskaffa "flera vackra silverpjäser", så beslöt bankofullmäktige efter förslag från Momma att uppmuntra Casper med "1 tekanna, 1 dussin matskedar och 1 dussin teskedar av silver". Släkten Mulder kom länge att dominera vid Tumba bruk. Medlemmarna var

dock obenägna att föra över sina kunskaper till de svenska kollegorna, något som gav upphov till reaktioner från svenska gesäller och lärlingar som givetvis ville ta del av holländarnas kunskaper.

1761 blev Mommas son Wilhelm anställd för att biträda Momma vid tillsynen av bruket och tilldelades titeln ombudsman.

Vid riksdagen 1765-1766 kom mösspartiet till makten och Riksbanken blev föremål för en noggrann undersökning av verksamheten. Partiet var känt för en stark sparsamhet med allmänna medel. När det gällde Tumba bruk ville utredarna ha förklaringar på hela 23 olika punkter. Också Momma blev ifrågasatt i sin egenskap av brukets förvaltare, bland annat eftersom han hade ett eget pappersbruk vilket ansågs kunna leda till lojalitetsproblem. Eftersom man inte kunde finna en ersättare med lämpliga kunskaper och ledaregenskaper, så fick Momma kvarstå i sin befattning.

Vid Tumba bruk tillverkades efter hand flera olika slag av papper. Förutom sedelpapper och stämpelpapper som användes för officiella ändamål, så tillverkades avsevärda mängder skriv- och postpapper för allmänt bruk. Till en början uppdrogs åt Momma att "såsom mest förfaren på området" svara för försäljningen av sådant papper, men vid riksdagen 1765-1766, då mösspartiet tog över regeringsmakten, beslöts att försäljningen skulle ske vid av banken anordnade auktioner. Kanske var det ett sätt att begränsa Mommas inflytande.

Momma kvarstod i befattningen som bankokommissarie vid Tumba bruk fram till sin död 1772. Det råder knappast någon tvekan om att som ledare hade han avgörande betydelse under brukets inledande period. Handpappers-tillverkningen vid Tumba bruk pågick till 1950.

Momma och insamlingen av lump

Den "Förordning om lumpors samlande för pappersverken" som tillkom 1738 innebar att varje bruk som ägde privilegium att tillverka papper tilldelades ett distrikt där insamling kunde ske med ensamrätt. Detta var vad som gällde när Harg startade verksamheten 1740 och även under Tumba bruks inledande år. Som nämnts uppstod genast lumpbrist i Harg eftersom det fanns tre bruk inom ett litet område och reviren därför var små. För att effektivisera insamlingen föreslog Momma och hans kompanjon Olof Sjöberg, som också var ägare till Nyköpings pappersbruk, att "lumpinsamlingen skulle ske på tingsplatserna eller vid de allmänna uppboresstämorna eller att de enskilda hushållen skulle lämna lumpen direkt till bruket". Landshövdingen beslöt emellertid i enlighet med förordningen från 1738, något annat kunde han som statens representant givetvis inte göra.

1757 kungjordes att lumpinsamlingen med dess distriktsindelning skulle avslutas. Därmed upphörde "alla de friheter, som blivit de redan anlagda pappersbruken beviljade att ensamt och allena i vissa län och distrikt få samlas lumpor". Insamlingen konkurrensutsattes således.

I början av 1760-talet hade Tumba bruk tidvis stora problem med att skaffa tillräcklig mängd lump och detta trots att bruket hade ett stort antal anställda lumpinsamlare, bland annat i Finland. Lumpbrist var något som också många andra pappersbruk kände av. Som ett sätt att

förbättra situationen föreslog Momma att lumpinsamlingen helt borde skiljas från bruken. Han anförde att det i stället borde upprättas ett system med oberoende lumphandlare som både sorterade och lagerförde lump. Som den driftiga person han var, så bildade han ett bolag för insamling av lump och 1761 kunde Magistraten i Stockholm kungöra att det fanns magasin på olika platser i staden där allmänheten kunde lämna sin lump mot ersättning. Lump kunde också lämnas till "en särdeles täckt kärra, som kommer att köra kring gatorne och med ringande sig tillkänna giva". Mommas, som man väl kan tycka, förnuftiga förslag fick inget större genomslag.

Momma avlider 1772

Våren 1770 fick Momma tre månaders permission från tjänsten som bancofullmäktige vid Tumba bruk för att genomgå en kur vid Medevi brunn vid Vättern i Östergötland. Enligt läkaren led han av "en art lamhet i vänstra sidan och oedemateuse svullnad (anm: alltså ödem)". Brunnskuren hjälpte inte utan tillståndet förvärrades och han avled den 17 mars 1772. Åtta månader senare avled också hans hustru Margareta. 1772 var för övrigt året för Gustav III:s statskupp som ledde till att monarkin stärktes och att den så kallade frihetstiden avslutades.

När Momma avled var han 61 år, vilket väl i och för sig inte var anmärkningsvärt tidigt under 1700-talet. Man kan lätt föreställa sig att Momma med sin stora arbetsbelastning helt enkelt slitit ut sig. Att han ganska ofta måste resa ner till Harg gjorde inte arbetsbördan mindre. Det kan väl antas att han företog resan med sin egen jakt Eva Christina hellre än att använda häst och kärra på besvärliga vägar.

Dottern Elsa blev ensam arvtagare, medan sonen Wilhelm, som flytt landet till följd av ekonomiska problem, blev arvlös. I testamentet hade Momma föreskrivit att han skulle begravas i sina förfäders grav vid Bergshammars kyrka utanför Nyköping. Över graven hade han önskat en järnhäll där det bland annat skulle stå: "Han har inrättat Tumba och Hargs Pappersbruk och infört den rätta Pappers Makeri-Konsten i Riket samt inskaffat Stylguteriet för Boktryckarna". Enligt källmaterialet fick Momma aldrig någon gravvård och det ska inte heller finnas någon gravplats kvar.

Momma som person

Det svårt att utifrån källmaterialet skaffa sig en helhetsbild av Momma. Den yrkesmässiga verksamheten är väl beskriven, men det är svårare att få grepp på honom som privatperson. Det är omvittnat att han var en skicklig ledare som visade stor omsorg om sina arbetare. Detta gällde inte minst de holländare som kom till Tumba. Han insåg givetvis deras betydelse för honom själv och hans verksamheter.

Man kan notera att medlemmar i den egna familjen liksom nära släktingar ofta fick ledande befattningar inom Mommas verksamheter. Om detta ska tolkas som ett utslag av nepotism eller att han helt enkelt som närmaste medarbetare ville ha personer som han visste att han kunde lita på är svårt att veta. Man ska nog inte tro att han gjorde avkall på kompetenskraven, kunnande var något han tycks ha hyllat.

Mommas position som sedeltryckare, papperstillverkare och förvaltare vid Tumba bruk kunde lätt leda till lojalitetsproblem och ge honom affärsmässiga fördelar. Man kan nog utgå från att Momma skickligt utnyttjade sina positioner. I källmaterialet finns flera antydningar om att Momma inte alltid höll isär sina roller. När Momma exempelvis organiserade lumpinsamlingen för Tumba bruk lät han en del av lumpen transporteras med den egna båten ner till Harg. Det var naturligtvis inte korrekt att låta en del av för statens ändamål insamlad lump gå till hans privata verksamhet i Harg. När mösspartiet kom till makten och gjorde den tidigare nämnda översynen av förhållandena vid Tumba bruk, så fick Momma svårt att förklara saken, men kom uppenbarligen undan utan bestraffning.

Tryckta alster var under Mommas tid underställda censur och vid ett tillfälle anklagades han för att ha gett ut småtryck utan att låta dem passera censuren. Han försvarade sig med att han under alla år som kunglig boktryckare utan censur kunnat trycka allt som kom från kungen och hovet närstående personer. Så enkelt förhöll det sig givetvis inte och Momma blev under en rättegång tvungen att modifiera sin ståndpunkt. Kanske kan detta tas som ett exempel på att Momma ibland tummade på vad som var rätt och riktigt. Systemet med censur avskaffades 1766.

Utän varje tvivel var Momma idérik och driftig. I juni 1746 ansökte han om att få att bygga en pappersväderkvarn vid Brunnsviken utanför Roslagstull i Stockholm. Syftet var att "arbeta på postpappers och allehanda finare papperssorters tillverkning." Han framhöll "den prydnad utmarken genom en sådan byggnad vinna skulle, emedan ett slikt pappersverk ännu i riket ej finnes". Myndigheterna var överlag positiva, men landshövdingen Ankarcrona menade att en del ungskog måste fällas "varigenom den eljest vid landsvägen till Stockholm behagelige prospekten nog bleve minskad". Med stöd av överstemarskalken Åkerhielm såg han därför till att projektet inte blev av. Man kan väl förmoda att väderkvarnen skulle svara för pappersbrukets behov av mekanisk kraft, men det kan ju invändas att en väderkvarn inte utgör någon stabil kraftförsörjning.

Namnet Momma lever

"Mommapriset" delas sedan 2015 ut av branschorganisationen Utgivarna till en person som tar sitt publicistiska ansvar samt säkerställer ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Det är Mommas hustru Margareta som gett namn åt priset. Hon var redaktör och utgivare för Mommas tidning "Stockholms Weckoblad" och var en av Europas första kvinnor på en sådan post. Hon "tog strid mot tidens rådande ordning" och framförde "avancerade åsikter i upplysningstidehvarfvets anda".

I Tumba med omnejd skapades "Scoutkåren Peter Momma" när en större scoutkår delades upp. Namnet Peter Momma antogs, enligt vad en representant för kåren förklarar, eftersom han var en "lokal kändis".

Referenser

"Riksbankens pappersbruk Tumba - minnesskrift till dess tvåhundraårsjubileum", författare Erik Castegren på

Logotyp för scoutkåren Peter Momma.

Industriстыrelsens uppdrag, 212 sidor, tryckt 1955 av P. A. Norstedt & Söner, Stockholm.

"Papper och massa. Från handpappersbruk till processindustri", volym 10, författare Per Jerkeman. Utgiven 2010 av Skogsindustriernas Industrihistoriska Utskott. På sidorna 26-33 avhandlas Hargs pappersbruk och på sidorna 40-62 Tumba bruk.

Svenskt bibliografiskt lexikon, band 25, sid 667, artikel av Lars Wikström. Webbversion urn:sbl:9442.

"Miljökrav på 1700-talet", författare Per Jerkeman, notis i Nordisk Pappershistorisk Tidskrift nr 3/2009.

Dessutom har uppgifter hämtats från nätet.□

Stöd föreningens JUBILEUMSFOND

Fonden bildades 2018 vid föreningens 50-årsjubileum för att säkra att du under många år framöver ska kunna ta del av vår tidskrift, samtidigt som medlemsavgiften kan hållas på en låg nivå, vilket styrelsen anser är viktigt. Vill du bidra med en slant, så sätter du in pengarna på något av nedanstående konton. Ange Jubileumsfonden och ditt namn.

Stort tack från styrelsen på förhand!

KONTON FÖR INBETALNING

Sverige Nordea: PG 85 60 71-6

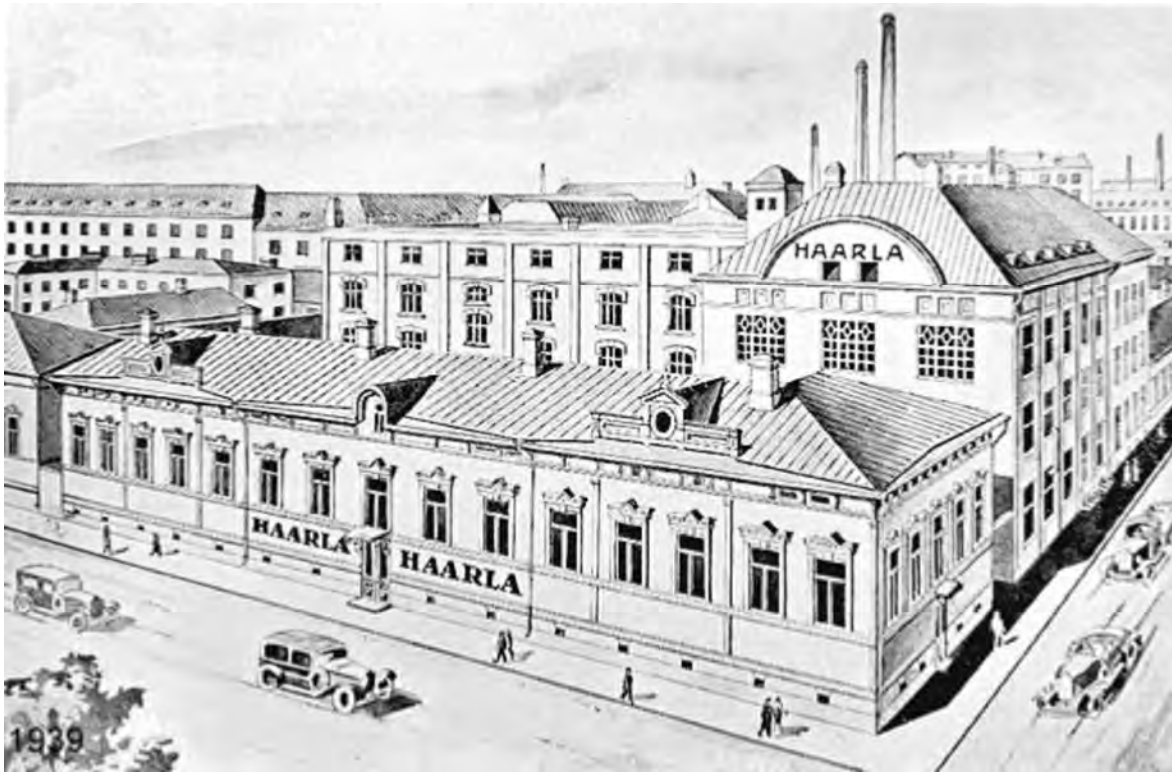
Norge Skandiabanken IBAN: N07597104367295

Danmark Den Danske bank, konto 4310662372.

Finland Nordea IBAN: FI401 309 3000 2150 87

Raf. Haarla Oy - ett finskt familjeföretag inom träförädling 1903-1976

Eero Haarla

Haarlas pappersförädlingsfabrik på Tavastgatan i Tammerfors.

Haarla koncernen i korthet

Haarla koncernen skapades av den finske affärsmannen Rafael Haarla. Han började med att 1903 grunda en pappersförädlingsfabrik i Tammerfors, Raf. Haarla Oy, vars produkter var påsar, kuvert, häften och anteckningsblock.

År 1920 beslöt Rafael Haarla att bygga ett eget pappersbruk, Haarlan Paperitehdas Oy, i Tammerfors, eftersom han ansåg att han inte kunde få papper från finländska pappersbruk till ett tillräckligt förmånligt pris trots att han var en stor kund. Vidare beslöt Rafael Haarla 1926 att bygga en sulfatcellulosafabrik, Haarlan Selluloosatahdas Oy, i Lievestuore, c. 180 km nordost om Tammerfors, för att säkra tillgången på cellulosa för det egna pappersbruket till ett förmånligt pris.

Haarla grundade också en pappersförädlingsfabrik i Tallinn 1927.

År 1929 förvärvade Haarla majoriteten av aktierna i Lohja-Kotka Oy. Detta bolag omfattade då sulfatcellulosafabrikerna i Lojo och Kotka. Båda fabrikerna tillverkade oblekt sulfatcellulosa. I Lojo byggdes också ett pappersbruk där man började tillverka olika kraftpappersprodukter. Den första pappersmaskinen installerades 1938 och den andra 1958. Finlands första blekeri för sulfatcellulosa byggdes vid Kotka-fabriken 1935. Cellulosaproduktionen i Kotka lades dock ner 1941 och massatorkmaskinerna byggdes om för tillverkning av mjukpapper.

Haarla koncernen ägde också tillsammans med Yhtyneet Paperitehtaat Oy (föregångaren till UPM) ett litet pappersbruk i Brasilien, som förvärvats på 1950-talet.

Yhtyneet tog över hela bruket 1973 och lade ner det något senare.

I Haarla koncernen ingick även Hämeen Kirjapaino, ett tryckeri i Tammerfors.

Haarlakoncernen ägdes helt av familjen och var därmed inte ett börsbolag. År 1972 antogs Raf. Haarla Oy som namn för hela koncernen. Samma år blev Yhtyneet Paperitehtaat delägare i Raf. Haarla Oy med en andel på 10 % och 1976 slogs företaget helt samman med Yhtyneet Paperitehtaat. Den grundläggande orsaken till sammanslagningen var att familjen inte hade kapital för de investeringar företagets utveckling skulle ha krävt.

Av de utmärkande dragen för Haarla koncernen kan nämnas:

- Haarla var det enda skogsindustriföretaget som gick in i pappers- och massaindustrin via pappersförädling. Andra skogsindustriföretag, som idkade pappersförädling, startade sådan verksamhet genom att utnyttja kantbanor från existerande papperstillverkning
- Haarla var en pionjär i Finland inom industriell tillverkning av konsumentprodukter av papper såsom kuvert och anteckningsblock. Dessa blev mycket välkända i alla finska hushåll under 1900-talet.
- Som ett rent familjeföretag hade Haarla inte tillräcklig tillgång till det kapital som krävdes för de investeringar som var nödvändiga för att trygga företagets framtid. Istället satsade man på kundorientering och innovation (uttalande av

UPM:s VD i sitt festtal vid Lohjan Paperis 100-årsjubileum).

- Haarlas gamla varumärke Rafla ingår fortfarande i namnet Raflatac, som är ett av UPM-Kymmene's nuvarande affärsområden.

Rafael Haarla

Rafael Haarla föddes den 6/3 1876 i Korpilahti, en socken nära Jyväskylä i mellersta Finland, och dog i Helsingfors den 1/6 1938. Hans far Elis Achates Harberg var bonde och köpman i Korpilahti och hans mor var Edla Aurora, född Arvelin. Hennes far Karl Aleksander Arvelin var statsman och medlem i ständsriksdagen från Jämsä.

Haarlas familj kommer ursprungligen från Bjärnä, en liten kommun nära staden Salo i sydvästra Finland. Familjen bestod av bönder och värvade soldater. I slutet av 1700-talet blev släktens stamfar Abraham Harberg överste Hästeskos militärbetjänt på Melkkilä säteri i Bjärnä. Här lärde sig Abraham Harberg svenska. Han kom därmed in i tjänstemannaklassen och steg till nämndeman. Släktnamnet Haarla introducerades 1906 och är skyddat.

Rafael Haarla 1876 - 1938.

Rafael Haarla gick i Jyväskylä Lyceum under tre år fram till 1890. Därefter arbetade han som försäljningsassistent i sin fars butik i Korpilahti fram till 1891, då han blev osams med fadern. Redan då lärde han sig att vara uppmärksam på betalningstider, i fråga om dessa var hans far däremot ganska storsint. Efter detta arbetade han som försäljningsassistent och kringresande säljare i olika företag fram till 1895. Han avtjänade också sin värnplikt 1892-93. Han grundade sedan en egen butik 1895 i Saakoski by i Korpilahti och sålde denna 1900 då han flyttade till Tammerfors där han grundade en partiaffär.

Som köpman hade Rafael Haarla sålt pappersprodukter, t.ex. papperspåsar. Detta fick honom att 1903 etablera sin första pappersförädlingsfabrik för tillverkning av kuvert och papperspåsar i anslutning till sin partiaffär. Tillverkningen av pappersprodukter flyttades till en ny fastighet i Tammerfors 1907 och följande gav Haarla helt upp partiaffären.

Rafael Haarla var en självlärd flitig affärsman som visste hur man lyssnade på kunderna. Han var politiskt aktiv och var bl.a. medlem i Tammerfors stadsfullmäktige. Haarla blev knivhuggen av en rödgardist när han lämnade ett fullmäktigemöte 1917. Detta skärpte givetvis hans inställning gentemot de röda; han vägrade t.ex. att anställa politiskt röda personer. Rafael Haarla var också aktiv inom den högerradikala Lapporörelsen och han fick en villkorlig dom för sitt deltagande i Mäntsälä-upproret 1932.

Rafael Haarla förvärvade Lauko herrgård 1929. De flesta av gårdens nuvarande byggnader är byggda av honom. Familjen sålde Lauko 1968, eftersom ägandet då, genom arvskiftet hade splittrats i allt för många små delar.

Rafael Haarla gjorde många affärsresor till Europa, men också till Brasilien, Fjärran Östern och Palestina. Han tilldelades titeln kommerseråd 1924.

Rafael Haarlas yngste bror var författaren Lauri Haarla (1890-1944). Denne har publicerat ett stort antal teaterpjäser och romaner.

Rafael Haarla var på sin tid en framstående filantrop och mecenat. Till Tammerfors stad donerade han de av Väinö Aaltonen tillverkade statyerna som nu står längs Hämeensilta bro i Tammerfors. Han finansierade även den kände författaren och akademikern V. A. Koskenniemis litterära produktion. Denne höll minnestalet på Haarlas begravning.

Haarlas palats i centrum av Tammerfors. Ingången vaktas av två lodjursstayer (Wikipedia).

Enligt Haarlas uppfattning är en affärsmans viktigaste egenskaper sparsamhet, hårt arbete och ärlighet. Med hjälp av dessa kan han komma så långt som hans mentala och fysiska styrka tillåter.

Haarlakoncernens ledning efter Rafael Haarla (ref. 2, 4, 11)

Rafael Haarla efterträddes som VD för Haarla-koncernen av sin andra son Lauri Haarla, f. 1897, som innehade befattningen 1938-64. Rafael Haarlas äldste son Eino, f. 1896, var direktör för pappersbruket Haarla Oy, men dog några månader före sin far. Lauri Haarla hade tidigare varit chef för Raf. Haarla Oy:s förädlingsfabrik i Tammerfors. Lauri hade avlagt en diplomingenjörsexamen vid Friedrichs Polyteknikum i Göthen, Anhalt, Tyskland.

Lauri Haarla utvecklade pappersförädlingsindustrin, men försummade utvecklandet av koncernens pappers- och massabruk. På grund av detta förblev enheterna små och deras konkurrenskraft började gradvis urholkas.

Lauri Haarla efterträddes som VD för Haarla-koncernen av Rafael Haarlas yngste son från hans andra äktenskap Erkki Haarla, f. 1922, som fungerade som generaldirektör 1964-70. Under perioden 1954-64 hade han varit VD för Lohja-Kotka Oy. Erkki Haarla var utbildad ekonom och hade kompletterat sina studier vid Harvard i USA. Erkki blev tvungen att lägga ner Lievestuore massabruk 1967 och sälja företagets största enhet, Lojo bruk, 1968. Under hans period övergick man också till att använda namnet Raf. Haarla Oy som namn för hela koncernen. Hans period som generaldirektör slutade med interna konflikter inom familjen.

Erkki Haarla efterträddes som Raf. Haarla Oy:s generaldirektör av Mauri Haarla, f. 1924. Denne hade arbetat som pappersförädlingsfabrikens VD åren 1964-70. Hans tid som VD slutade med att hela Raf. Haarla Oy fusionerades med Yhtyneet Paperitehtaat 1976. Mauri fortsatte inte i Yhtyneet efter sammanslagningen. Efter sammanslagningen gick däremot den föregående VD:n Erkki Haarla med i styrelsen för Yhtyneet Paperitehtaat Oy.

Sammanslagningen av Raf. Haarla Oy med Yhtyneet Paperitehtaat Oy 1976

Vid tiden för sammanslagningen med Yhtyneet var Raf. Haarla Oy:s omsättning 160 miljoner mark och Yhtyneets motsvarande 1000 miljoner mark. I Raf. Haarla Oy ingick då Tesoma pappersförädlingsfabrik i Tammerfors, pappersbruket Haarla Oy med en kapacitet ca 16 000 ton/år bestruket finpapper, mjukpappersbruket i Kotka med en kapacitet ca 18 000 ton, tryckeriet i Tammerfors och en andel på 50 % av massabruket Keski-Suomen Selluloosa Oy i Lievestuore (kapacitet ca 50 000 t/a dissolvingmassa).

Yhtyneet Paperitehtaat Oy blir UPM

Vid tiden för sammanslagningen omfattade Yhtyneet Paperitehtaat Oy pappersbruket i Simpele, Jämsänkoski, Kaipola och Valkeakoski, förädlingsfabriken Paperituote (säckar, wellpapplådor och industri-papper), Jylhävaara maskinverkstad, Valke kemikaliefabrik och fyllmedelstillsverkaren Suomen Talkki. Yhtyneets sammanlagda papperstillverkningskapacitet 1976 var ca 600 000 ton/år.

Yhtyneet Paperitehtaat startade 1979 en kraftig investeringsperiod genom att bygga en ny SC-papperslinje i Jämsänkoski, varefter stora investeringar i Kaipola gjordes under 1980-talet. Internationaliseringen började med byggandet av tidningspappersbruket Shotton i UK 1983, där PM 1 startade 1985 samt PM 2 och en avsvärtningsanläggning 1989.

Yhtyneet Paperitehtaat och Rauma-Repola slogs samman och blev Repola-koncernen år 1990 då deras bank KOP omorganiserade sin industriportfölj. Efter sammanslagningen 1994 av KOP och Föreningsbanken till Merita fusionerades Yhtyneet Paperitehtaat Oy med Kymi-Kymmene Oy, varvid namnet på det nya företaget blev UPM-Kymmene, i allmänhet förkortat till UPM. UPM förvärvade Blandin Paper i USA 1997, det tyska familjeföretaget Haindl Papier år 2002 och Myllykoski Oy 2011. Pappersbruket i Changshu i Kina blev UPM:s egendom 2001.

Akronymen UPM är en förkortning av det engelska namnet United Paper Mills (på finska Yhtyneet Paperitehtaat). UPM:s omsättning är i dag cirka 10,5 miljarder euro. Som mest var tillverkningskapaciteten för tryckpapper cirka 12 miljoner ton/år. Efter 2007, då efterfrågan på tryckpapper började minska kraftigt i takt med att den elektroniska kommunikationen utvecklades, har UPM genomgått en stor förändringsprocess genom att sälja eller stänga många av sina tryckpappersbruk. I dag utgörs UPM:s affärsområden av cellulosa, tryckpapper, specialpapper (laminerat papper för självhäftande etiketter), plywood och energi.

Om de olika enheternas historia

Raf. Haarla Oy:s pappersförädlingsanläggning blir Raflatac /2, 3, 4, 10, 11/

Pappersförädlingsanläggningen i Tammerfors förstördes svårt av bombningar under andra världskriget. Fabriken byggdes upp på nytt, först på Pohjola-gatan, varifrån den 1972 flyttades till Tesoma industriområde, c. 8 km västerut från staden Tammerfors.

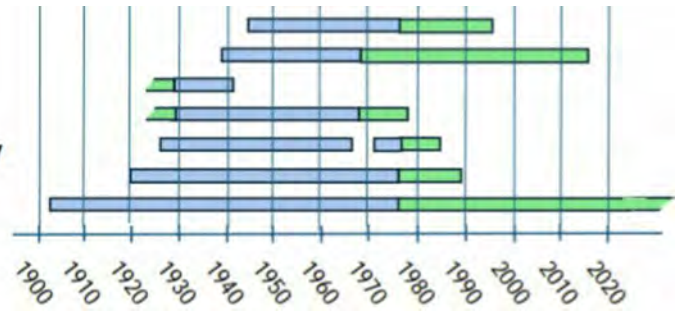
Tesoma fabriken hade fyra produktionsavdelningar:

- Kuvert
- Häften och anteckningsblock
- Hushållsprodukter, t.ex. servetter, hyllpapper och tårtpapper.
- Tekniska industriprodukter, varav en var ett år 1975 utvecklat självhäftande papperslaminat för etiketter.

Pappersförädlingsanläggningen i Tesoma var företagets största och modernaste industri-anläggning.

Efter sammanslagningen beslöt Yhtyneet år 1977 att centralisera produktionen av häften och anteckningsblock till en förädlingsanläggning i Jämsänkoski. I de därmed friställda lokalerna i Tesoma beslöt Yhtyneet 1978 att bygga en ny produktionslinje för laminatpapper.

Kotka pappersbruk
Lojo pappersbruk
Kotka sulfatmassafabrik, Lohja-Kotka Oy
Lojo sulfatmassafabrik, Lohja-Kotka Oy
Sulfitmassafabrik i Lievestuore, Haاران Selluloosatahdas Oy
Pappersbruk i Tammerfors, Haاران Paperitehdas Oy
Pappersförädlingsfabrik, Raf. Haarla Oy, Raflatac

*Översikt över de tidsperioder under vilka de viktigaste produktionsenheterna har ingått i Haarakonsernen.
 Blå stapel = Haarakonsernen, grön stapel = annan ägare.*

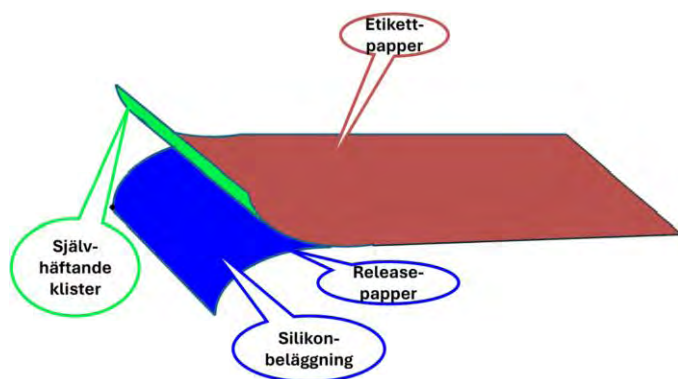
Tillverkningen av häften och anteckningsblock i Jämsänkoski såldes senare till det norska företaget Peterson, som sedan dess har lagt ned hela förädlingsanläggningen i Jämsänkoski.

På grund av det växande behovet av utrymme för tillverkningen av papperslaminat flyttades tillverkningen av hushållsprodukter till Kotka-fabrikerna. Förädlingsanläggningen i Kotka har sedan dess sålts och verkar idag under namnet Suomen Kerta Oy.

Kuvertproduktionen sammanslogs med Amerkoncernens kuverttillverkning och flyttades bort från Tesoma fabriken i slutet av 1990-talet. Kuverttillverkningen såldes i början av 2000-talet och den lades ned helt i Tammerfors 2006.

Raflatacs utveckling (ref. 3, 4, 5, 10)

Raf. Haarla Oy hade utvecklat ett självhäftande laminerat etikettpapper och startade tillverkningen 1975. Företagets utvecklingschef Juhani Strömberg hade då lyckats utveckla ett vattenbaserat dispersionslim som var lämpligt för detta ändamål. Den gängse tekniken vid denna tidpunkt var annars lösningsmedelsbaserade lim, vilket krävde mera komplicerad utrustning och dyrare produktion.

Laminat med ett självhäftande etikettpapper och en silikonbelagd liner.

Juhani Strömberg arbetade på Yhtyneet och senare inom UPM-Kymmene som chef för laminatpappersverksamheten under en lång period 1978-2002. Kunnandet rörande tillverkning av limlaminat för självhäftande etikettpapper var en av de viktigaste anledningarna till

sammanslagningen av Raf. Haarla Oy med Yhtyneet Paperitehtaat.

Raflatacs omsättning är i dag ca 1,8 miljarder euro/år och är ett av UPM-Kymmene:s sex affärsområden. Dess andel av UPM:s omsättning är c. 17 %. Raflatac är UPM:s mest internationella verksamhet med fabriker för limlaminatpapper i olika länder i Europa, USA, Brasilien, Sydafrika, Australien, Kina och Malaysia. Regionala kundleveranser hanteras av egna skärterminaler. De typiska kunderna är små och medelstora etiketryckerier. Produkterna säljs via ett eget globalt försäljningsnätverk.

Raflatacs verksamhet bygger på stark egen produktutveckling, innovation och kundorientering. Laminerade självhäftande etikettpapper används för produkt- och informationsmärkning inom livsmedels- och dryckesindustri, detaljhandel och logistik.

Redan på 1970-talet startade Yhtyneet Paperitehtaat utvecklingen av releasepapperet (glassine) i Tervasaari /Valkeakoski och därefter tillverkningen av detta i både Jämsänkoski och Simpele. Idag tillverkas releasepapper i Tervasaari på PM 5 och PM 8, i Changshu på PM 3 och i Nordland på PM 2. Ytpapper för etiketterna tillverkas på Jämsänkoskis PM 3 och PM 4.

Haarla pappersbruk (ref. 2,3,4, 10, 11)

Haarla pappersbruk byggdes 1920 på en av staden arrenderad tomt i Santalahti, Tammerfors. I början av 1920-talet installerades två finpappersmaskiner i pappersbruket. Till en början sålde Raf. Haarla Oy själv sin papperstillverkning, men blev i slutet av 1920-talet medlem i pappersindustrins gemensamma försäljningsförening Finnapp.

Haarla pappersbruk i Santalahti i Tammerfors var en pionjär inom tillverkning av bestruket papper i Finland. Man beströk papper med limpress redan på 1950-talet. En av de första superkalandranerna i Finland köptes till fabriken på 1950-talet. Finlands första latexparti avsett för pappersbetrykning beställdes till detta pappersbruk. Den andra pappersmaskinen ersattes av en off-machine betrykningsmaskin i början av 1970-talet. Fabriken hade en egen arktillskärningslinje. Fabriken kapacitet var på 1970-talet 16 000 ton/år.

En ombyggnad av pappersmaskinen planerades och den var tänkt att genomföras 1976-77. I samband med fusionen med Yhtyneet övervägde man till och med att flytta

Haarla pappersbruk i Santalahti.

pappersmaskinen till Jämsänkoski, men på grund av det svaga marknadsläget beslöt man istället att lägga ner pappersmaskinen 1976. Bstrykningsmaskinen gick ända fram till 1986, då Yhtyneet sålde hela Santalahti-fabriken till Ahlström, som då var en konkurrent beträffande s.k. självkopierande kopieringspapper. Ahlström lade ner Santalahti-fabriken 1989.

Numera idkar ett antal mindre företag inom olika branscher verksamhet i fabriksbyggnaden i Santalahti.

Lievestuore massabruk (ref. 2,3, 4, 11)

Tillverknigen av sulfatcellulosa i fabriken i Lievestuore startade 1927 och lades ned som olönsam 1967. Haarla-koncernen hade då inte kapital för att genomföra de lagstadgade investeringarna beträffande avloppsvattenreningen. Fabriken grundläggande problem var dess

Sulfitmassafabriken i Lievestuori.

ringa storlek och föråldrade teknik.

För att fortsätta driften av fabriken grundades Keski-Suomen Sellulosa Oy, med Haarla Oy och Sivutuote Oy som aktieägare, vardera med en andel på 50 %. De senare företaget ägdes av sågverk i mellersta Finland, vilka levererade sågspån till Lievestuore-fabriken. Fabriken gjorde de nödvändiga investeringarna i avloppsrening och produktionen återupptogs i början av 1970-talet. Fabriken fokuserade då enbart på tillverknigen av dissolvingmassa. Dess kapacitet var ca 50 000 ton/år.

I samband med fusionen med Yhtyneet 1976 sålde Haarla Oy:s sin andel av Keski-Suomen Selluloosa Oy till Sivutuote Oy. På grund av miljöproblemen var fabriken ofta en stötesten i allmänhetens ögon och den stängdes för gott 1985. Alla fabriksbyggnader har rivits och fabriksområdet utgör nu ett bostadsområde.

Lohja Kotka Oy:s Lohja bruk - Lohjan Paperi Oy (ref. 2 ,8, 9)

På 1960-talet var Lojo-fabriken Haarla-koncernens största fabrik, med en kapacitet på 40 000 ton/år sulfatcellulosa och 35 000 ton/år kraftpapper på två

Lojo sulfatmassafabrik och pappersbruk.

pappersmaskiner. Dessutom tillverkade fabriken förädlade produkter av kraftpapperet.

Haarla koncernen sålde Lojofabriken till Joutseno Pulp Oy 1968, eftersom man inte heller här hade kapital för att genomföra de nödvändiga investeringarna. Joutseno Pulp Oy ägdes till 50 % av Rauma-Repola och till 50 % av Kaukas Oy. Tillverknigen av cellulosa i Lojo upphörde 1978. Fabriken slutade med att vara helägd av Rauma-Repola i början av 1980-talet, då PM 1 renoverades för att tillverka specialpapper. Brukets pappersproduktionskapacitet var då ca 60 000 årston specialpapper. Fabriken hade två förädlingsmaskiner och målet var att förädla så mycket av den egna pappersproduktion som möjligt.

Lohjan Paperi Oy utgjorde ett dotterbolag till Yhtyneet Paperitehtaat Oy 1990-1996 och därefter till UPM-Kymmene 1996-2005. Lohjan Paperi Oy köpte Rexam-företagets förädlingsverksamhet (t.ex. silikonbstrykning av papper) och då ändrades företagets namn till Loparex Oy. UPM-Kymmene sålde Loparex Oy till en private equity-investerare 2005. Under en lockout 2005 drabbades pappersförädlingen av stora kundförluster, vilket ledde till att förädlingsverksamheten måste läggas ner. Kapitalinvesteraren sålde Lojofabriken vidare till sydafrikanska Mondi, varefter PM 1 stängdes 2015 och PM 2 2016.

Lohja-Kotka Oy:s Kotka fabrik (ref. 2, 3, 4, 10, 11)

Kotkafabriken var ursprungligen en sulfatcellulosafabrik som byggts 1906. Finlands första blekningsanläggning för sulfatcellulosa byggdes här 1935. Cellulosaproduktionen

stoppades dock 1941 och torkmaskinen byggdes om till en pappersmaskin som tillverkade mjukpapper. Fabriken andra pappersmaskin startades 1948.

I Kotka-fabriken började man använda returpapper och avsvärning i slutet av 1960-talet. Fabriken produktionskapacitet var ca 18 000 ton/år.

I början av 1990-talet flyttades bland annat tillverkningen av servetter från Tesoma-fabriken i Tammerfors till Kotka. Förädlingsfabriken ägs nu av Suomen Kerta Oy, som dock flyttat pappersförädlingen till Imatra, där den fortfarande är i drift.

I samband med fusionen mellan UPM och Kymmene sålde UPM fabriken i Kotka och Simpele till Metsä-Serla 1996, eftersom UPM-Kymmene ville bli av med sina små verksamheter. Metsä-Serla lade ned produktionen vid Kotka-fabriken omedelbart efter förvärvet.

Finlands första maskin för torrformning av papper byggdes i Kotkafabriken på 1980-talet. Torrformning innebär att man använder luft istället för vatten vid formning av pappersbanan. Torrformningsmaskinerna byggdes av Yhtyneets Jylhävaara maskinverkstad. Jylhävaara byggde också sådana maskiner i Steinfurth, Tyskland och i North Carolina, USA. Dessa fabriker bildade en egen affärsenhet med namnet Walkisoft. Också Rauma-Repolas torrformningsmaskin i Danmark anslöts till enheten.

UPM sålde Walkisoft till företaget Buckey 1999 eftersom Walkisoft saknade ordentlig integration med UPM:s övriga förädlingsverksamhet och pappers-tillverkning.

Källor

1. Liisa Poppius & Yrjö Raevuori: Haarlan suku (Släkten Haarla), 331 s. Tammerfors 1936, Hämeen Kirjapaino.
2. Yrjö Raevuori: Haarla Yhtymä 1903-1953 (Haarla koncernen 1903-1953), 273 s. Raf. Haarla Oy, Tammerfors 1957, Hämeen Kirjapaino Oy.
3. Niilo Hakkarainen: Oravanpyörässä (I ekorrhjulet), 233 s. WSOY, Helsingfors 1993.

4. Ingmar Häggblom: Vaasasta Yhtyneille (Från Vasa till Yhtyneet), 192 s. Editerad postumt av Ulla Häggblom, AMK-kustannus Oy, Tammertekniikka, Tammerfors, Hansaprint Oy, Vanda 2016
5. Matti Lainema: Raflatac - Catchy story, 267 s. Från internt entreprenörskap till affärer i världsklass, UPM Raflatac 2015.
6. Vesa Laitinen: Rafael Haarlan uskomaton menestystarina alkoi kirjakuorista (Rafael Haarlas otroliga framgångssaga började med brevküvert) Aamulehti 25.12.2018 (Delen om familjen Haarla i en artikelserie om Birkalands industrifamiljer) <https://www.aamulehti.fi/ihmiset/art-2000007455795.html>.
7. Eero Haarla: Festpresentation om familjen Haarla. Presenterad vid Virmaila Rusthollin sukuyhdistys ry:s årsfest den 6 augusti 2017.
8. Torsti Salonen: Puusta pitkälle - Lohjan paperi 1906-1966 (Långt från trädet- Lojo paperi 1906-1966), 298 s. Lohjan Paperi Oy, Vammalan Kirjapaino 1996.
9. Pekka Rantala (ed. Leif Lindberg): Noususta syöksykierteeseen (Från stigning till dykspiral), 259 s. Kirjapaino Uusimaa, 2008.
10. Yhtyneet Paperitehtaat Oy årsberättelser 1976-1995.
11. Raf. Haarla Oy:s årsberättelser 1973-1975.

—
Författaren Eero Haarla (f. 1952) är Rafael Haarlas yngsta barnbarn. Han har en diplomingenjörsexamen (1979) från Tekniska Högskolan i Helsingfors, (numera Aalto-universitetet) med inriktning mot grafisk och papperstillverkningsteknik. Författaren gjorde sin arbetskarriär vid Yhtyneet Paperitehtaat och UPM-Kymmene under perioden 1978-2016 och arbetade bl.a. i Simpele, Kaipola, i projekteringen av PM 4 i Raumo och i centralförvaltningen, bl.a som chef för samordning av investeringar i pappersverksamheten och som teknisk direktör vid upphandlingen. □

Segel af papper.

Artikel publicerad i Svenska Dagbladet 1895-07-13 under samlingsrubriken ”Tekniska uppgifter”

En marin tidning omtalar en nyhet inom seglingsområdet hvilken består ingenting mer eller mindre än segel gjorda af pressadt papper. Pappersarken passas och kittas ihop i en slät och stark fog.

Tillverkningens första skede tyckes bestå i framställandet af en mjuk pappersmassa på vanligt sätt. En ton (1015 kilogram) därav tillsättes och blandas väl med 1 pund tvåfaldt kromsyrad kali-pottaska (bichromate of potash) 25 pund lim, 32 pund alun, 1½ pund vattenglas och 40 pund prima talg. Derpå fabriceras på vanligt sätt ark af denna blandning och två och två af dessa ark pressas ihop med en limblandning emellan sig till en fast homogen massa.

Den därpå följande processen är mycket viktig och fordrar en särskildt konstruerad maskin af betydande kraft som förmår pressa papperet, sådant det nyss befann sig,

nämligen i ett tjockt segt ark till ett mycket tunt segslitet. Det numera fasta arket drages genom ett svafvelsyrebad, till hvilket 10 % destillerat vatten blifvit tillsatt. Ur detta bad dragas det in mellan tvänne rullar af glas, därpå genom ett amoniak-bad, så ett vattenbad (klart vatten) och till sist genom filtrullar hvarefter det torkas och glättas mellan tvänne upphettade metallcylindrar. Det på så vis erhållna papperet eller tyget tillverkat i ark af vanlig bredd och af en bomullsduks tjocklek är elastiskt, lufttätt, varaktigt, lätt och eger alla de kvalifikationer som fordras af ett lätt segel.

Man fäster ihop arken eller styckena genom invikningar i kanterna, som passas in i hvarandra, fogarna cementeras, nitas eller sys, hvarefter de slutas fullständigt fast tillsammans. □

Rottneros - en koncern inriktad på avsalumassa

Lennart Eriksson, Lennart Stolpe

Denna artikel är en del i en serie som belyser de svenska massa- och papperskoncernernas tillkomst och utveckling. Artiklarna är inriktade mot tillverkning av massa och papper med tyngdpunkt på verksamhet i Sverige. Tillverkning av trävaror och fiberskivor omfattas normalt inte, men kan vara nämnd för att ge bakgrund till en koncerns utveckling. Exempelvis hade Rottneroskoncernen under en period en omfattande verksamhet inom området fiberskivor. Vidareförädling, som i många koncerner varit betydande, berörs i förekommande fall endast översiktligt. Artiklarna syftar i första hand till att ge en sammanhållen bild av koncernernas utveckling när det gäller ägande och av fabrikernas produktionsutveckling och produkter. Artiklarna går inte in på företagsekonomiska och finansiella frågeställningar.

Tidigare artiklar i NPHT har i tur och ordning behandlat Ncb, Graningeverken, Kopparfors, Rosendahlsverken, Scharins, Fiskeby, Billingsfors, Korsnäs samt Klippan. Ett stort antal koncerner återstår att redovisa.

Rottneroskoncernens tillkomst, ägande och utveckling

1882 köptes Rottneros bruk vid Rottnaälvens fall, söder om tätorten Sunne i Värmland, av bergsingenjören Hampus Edvard Montgomery. Den järnhantering som fanns där upphörde 1884 och ersattes av slipmassatillverkning. Parallellt med detta drevs fram till 1918 en mekanisk verkstad för tillverkning av jordbruksmaskiner. När ägaren avled 1911 var brukets ekonomi dålig och läget blev kritiskt när den största kreditgivaren, Wermlandsbanken, 1913 sade upp sterbhusets krediter. Svante Pålsson, Montgomerys svärson, ledde då verksamheten och lyckades reda ut situationen. 1916 beslöt sterbhusdelägarna att bilda AB Rottneros Bruk och Svante Pålsson tecknade sig för 50 % av aktierna.

Under Svante Pålssons ledning igångsattes en omfattande rationalisering och modernisering av verksamheten. Elproduktionen blev tidigt en viktig inkomstkälla. 1903 började man leverera el till Sunne och 1927 var inkomsterna från elförsäljningen större än från slipmassan. I slutet av 1940-talet köpte koncernen, i stark konkurrens med bland andra Billerud och Uddeholm, en mängd vattenrätter i olika värmländska älvar. Massa- och pappersverksamheten utökades 1954 genom köp av Slottsbrons Träförädling AB och Åmotfors Pappersbruks AB och därmed bildades en massa- och papperskoncern.

Svante Pålsson avled 1959 och var då ensam ägare till Rottneroskoncernen. Den i branschen välkända Gunnar Sundblad åtog sig att bli styrelsens ordförande och var så fram till 1970. Arvtagarna överlät aktierna till den avlidnes nio barnbarn. Svante Pålsson efterträddes som VD först av sin svärson Peter Möller och därefter av Carl-Johan Wettergren, tidigare ekonomidirektör vid företaget. 1960 växte koncernen genom köp av Göta Cellulosa vid Göta älv.

Utsikterna inför 1970-talet såg goda ut och 1974 nådde koncernen sin höjdpunkt vad gäller massa- och

papperstillverkning. I Rottneros AB ingick då Rottneros Träsliperi AB, Slottsbrons Träförädling, Göta Cellulosa AB och Åmotfors Pappersbruks AB. Dessutom ingick AB Rasco som tillverkade gummerade och laminerade papper, 13 000 hektar produktiv skogsmark samt en avsevärd kraftförelse.

Under 1975-76 sålde Svante Pålssons barnbarn i två omgångar sina aktier i Rottneros AB till skogsägarkoncernen Vänerskog, som därmed blev ägare till Rottneroskoncernen. Utan att informera dotterbolaget Rottneros AB:s VD, Carl-Johan Wettergren, avyttrade Vänerskog genast Göta Cellulosa till Södra. Sättet att sköta affären gjorde att han avgick. Inom Vänerskog blev Åmotfors ett eget dotterbolag och av Rottneros AB kvarstod endast fabriken i Rottneros. Därmed får man anse att Rottneroskoncernen upphört.

Efter hand fann Vänerskog att Rottneros AB var olönsamt. Företaget såldes i slutet av 1981 till Carl-Johan Wettergren kort innan Vänerskog gick i konkurs den 18 december samma år. Wettergren räddade därmed fabriken i Rottneros från konkurs, något som de anställda aldrig glömde, och han inträdde som koncernens styrelseordförande. I köpet ingick inte Rottneros energi- och skogstillgångar. Carl-Johan Wettergren var vid köpet av Rottneros AB också ägare till Swanboard AB i Svaneholm i västra Värmland med tillverkning av board och i mindre omfattning av slipmassa och kartong. Till VD i Rottneros AB tillsattes Lennart Nellbeck. Han kom närmast från Iggesund.

1982 tvingades Rottneros AB att ställa in betalningarna, men rekonstruerades genom Götabankens och Nordbankens försorg. Åren därefter utvecklades verksamheten bra och 1987 noterades Rottneros AB på Stockholmsbörsen. Carl-Johan Wettergren ägde då 65 % av aktiekapitalet. Samma år förvärvades Rockhammar i Västmanland som blev ett dotterbolag med namnet Rottneros Rockhammar AB. I och med det hade en ny Rottneroskoncern uppstått. 1985 blev Rottneros ägare till Swanboard Masonite AB, som ägdes av Carl-Johan Wettergren, men som fått ekonomiska svårigheter. Koncernen hade nu tillverkning av mekanisk massa, kartong och board.

1989 var Rottneroskoncernen organiserad i fyra produktområden: MASSA/TRÄ som utöver massafabriker i Rottneros och Rockhammar bestod av ett sågverk i Rockhammar, BOARD som bestod av Swanboard Masonite AB med tillverkning i Svanskog, Rundvik, Karlholm och Vrena, SPÅNSKIVOR med fabriker i Laxå och Hultsfred samt KOMPONENT med tillverkning av möbelkomponenter i Gräfsnäs, Tenhult och Tibro.

Efter ännu en rekonstruktion 1992 blev Trebruk AB genom dotterbolaget Torp Holding största ägare i

Rottneroskoncernen med 20 % av aktiekapitalet. Trebruk AB hade bildats 1983 och bestod då av pappersbruket i Munkedal, som var kärnan inom företaget och som ägdes av Haakon Onstad. Dessutom ingick kartongbruket i Djupafors samt pappersbruket Åsensbruk i Dalsland. Vid ägarskiftet blev Olle Grundberg styrelseordförande i Rottneroskoncernen och Jaroslav Havlicek VD. Jaroslav Havlicek kom från ledande positioner inom koncernen. Samtidigt med ägarskiftet inträffade den stora konjunktursvackan. För att klara sig igenom den avyttrades all verksamhet utanför massa och papper. Efter detta bestod Rottneroskoncernen 1993 av ett moderbolag, Rottneros Bruk AB, med dotterbolagen Rottneros Rockhammar AB och Utansjö Bruk AB. Koncernens sammanlagda massakapacitet var då 355 000 årston.

Den 1 januari 1995 förvärvades Vallvik i Hälsingland och samma år blev Jörgen Nordin styrelseordförande i koncernen. 1996 inträffade stora fall i massapriserna, vilket försatte koncernen i ett mycket besvärligt läge. 1999 efterträddes Jaroslav Havlicek som VD av Lars Blecko. Den samlade massakapaciteten var då cirka 525 000 årston avsalumassa. 2000/2001 var Rottneros skuldfritt och Bengt Nordin, med en bakgrund som teknisk direktör inom Korsnäs, blev styrelseordförande. Han var pådrivande i att Rottneros började tillverka trägförpackningar för livsmedelsindustrin, exempelvis för färdiglagad mat. Utgångspunkten var här så kallad Moulded Pulp som utnyttjade nedklassad massa. Produkten kom senare att heta SilviPak.

2006 blev ett ödesår för Rottneroskoncernen genom att elpriserna steg dramatiskt i Sverige samtidigt som vedkostnaderna också steg. Med en elintensiv och ointegrerad massaproduktion samt avsaknad av egna kraftverk och egen skog blev läget prekärt. Det ledde bland annat till att Utansjö lades ner. 2007 avgick Lars Blecko som VD och efterträddes av Ole Terland som tidigare varit verksam inom SCA.

2012 lade Arctic Paper S.A., som är noterat på Warszawabörsen, ett bud på Rottneros AB i avsikt att nå minst 90 % av aktierna. Budet mötte motstånd, men så småningom nåddes 54,2 %. Rottneroskoncernen har därefter drivits som ett dotterbolag till Arctic Paper S.A., som hösten 2023 ägde 51 % av aktiekapitalet. Rottneros AB är hösten 2023 noterat på Stockholmsbörsen. Huvudkontoret ligger i Söderhamn nära fabriken i Vallvik. Arctic Paper S.A. är majoritetsägt av Thomas Onstad genom ägarbolaget Nemus Holding. Arctic Papers huvudinriktning är, vid sidan av den tillverkning av avsalumassa som sker inom Rottneros AB, bestruket och obestruket tryckpapper till böcker och grafik.

Som framgått har fabriken i Rottneros och därefter det som här benämns Rottneroskoncernen haft en skiftande ägarhistoria och genomgått flera rekonstruktioner. Koncernen har varit dotterbolag till Vänerskog och Trebruk och är hösten 2023 dotterbolag till Arctic Paper. Efter att Vänerskog 1976 avskilt Åmotfors från Rottneros AB som eget dotterbolag och sålt Göta Cellulosa, så bestod Rottneros AB endast av fabriken i Rottneros och var därmed ingen koncern. När Rockhammar köptes 1987,

återuppstod en koncernbildning. Det har alltså funnits en Rottneroskoncern under åren 1954-1976 och från 1987 och framåt.

Rottneros massa- och pappersfabriker i Sverige

Rottneroskoncernen har genom åren ägt nio massa- och pappersfabriker i Sverige: Göta Cellulosa, Koppom, Rockhammar, Rottneros, Slottsbron, Svaneholm, Utansjö, Vallvik och Åmotfors. Av dessa är Göta Cellulosa, Utansjö, Slottsbron och Svaneholm nedlagda. Rockhammar ägs hösten 2023 av Billerud. Rottneros och Vallvik ägs av Arctic Paper som dotterbolaget Rottneros AB. Åmotfors ägs av massa- och papperskoncernen Nordic Paper-

Fabrikerna är nedan beskrivna i den ordning som de kom i Rottneroskoncernens ägo. Årtal inom parentes i rubrikerna anger den tidsperiod då massa- och/eller pappers-tillverkning pågick i fabriken.

Rottneros Bruk (1887-)

Efter köpen av Slottsbron och Åmotfors 1954 var Rottneros Bruk del av den första Rottneroskoncernen.

Fabriken är belägen i Rottneros vid Rottnaälven som förbinder sjön Rottnen med Mellan-Fryken strax söder om Sunne i hjärtat av Värmland. På platsen anlades tidigt järnbruk vid de tre vattenfall som fanns där, varav Rottnafallet var på hela 26 meter. 1887 uppförde Hampus Edvard Montgomery ett träsliperi på platsen. Veden slipades i längsriktningen, vilket inte var det vanliga och inte heller en bra metod. Kapaciteten var initialt cirka 1 500 årston våt massa som torkades i en varmluftsugn, en så kallad kalorifer. Efter en omfattande brand 1910 ersattes långslipverken av fyra "traditionella" kallslipverk. 1912 producerades knappt 3 700 ton mätt som torkad massa.

För att effektivisera torkningen uppfann Montgomery det så kallade Rottnerostornet, en konstruktion som med framgång såldes externt. Från 1924 levererades endast våt massa. Mellan 1928 och 1935 elektrifierades succesivt driften av slipstolarna.

Under 1950-talet utvidgades och moderniserades sliperiet. 1955 var produktionen cirka 75 000 ton våt massa. Fabrikens största kunder var i början av 1960-talet tillverkare av tidningspapper i Storbritannien och på

Rottneros Bruk 1930. För att kunna utnyttja fallhöjden bättre byggdes 1925 den så kallade Rottnadammen som syns på bilden.

kontinenten. Företagsledningen hyste planer på att i Rottneros bygga ett tidningspappersbruk, något som dock aldrig förverkligades. 1967 infördes flingtorkning och fabriken började åter leverera torkad slipmassa.

1968 började man tillverka raffinörmassa, RMP, som också den flingtorkades. Kapaciteten var cirka 50 000 årston. 1978 infördes peroxidblekning. Fabriken kapacitet var då cirka 100 000 årston slipmassa och cirka 50 000 årston RMP-massa. 1987 gick man över från RMP-massa till CTMP-massa.

2007 var produktionen cirka 155 000 ton, varav drygt hälften CTMP-massa. Under 2022 tillverkades 115 000 ton CTMP-massa och 60 000 ton slipmassa. Vid utgången av detta år upphörde tillverkningen av slipmassa. Då upphörde också en epok i Sverige som hade inletts 1858 då Önans träsliperi anlades vid Trollhättan. Under 2024 beräknas kapaciteten CTMP-massa ha ökat till cirka 165 000 årston.

Slottsbrons träsliperi (1954-1967)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1954-1967.

Orten Slottsbron ligger vid Väneren strax söder om Grums. Där har funnit två massafabriker, dels det träsliperi som Rottneros byggde, dels Slottsbrons sulfatmassafabrik som Billerud ägde och där verksamheten startade 1899.

Föregångaren till Slottsbrons träsliperi var ett sågverk och två mjölkvarnar som anlades 1882. 1918 bildades Slottsbrons Träförädling AB som bestod av ett ångsågverk med hyvleri. Året efter köpte Rottneros verksamheten. 1953 beslöts att starta tillverkning av slipmassa och att flytta en del av produktionen i Rottneros dit. För leverans av våt avsalumassa låg Slottsbron ur transportsynpunkt mycket bättre till vid Vänerens kust.

Siperiet i Slottsbron invigdes 1954. Med sex begagnade slipstolar var kapaciteten beräknad till 60-70 000 årston våt massa. Tankar fanns att flytta all slipmassatillverkning i Rottneros ner till Slottsbron, men så blev det inte. 1962 beslöts nämligen att slipmassatillverkningen skulle koncentreras till Rottneros, som skulle byggas ut och förses med en flingtork varigenom en stor del av transportnackdelarna skulle elimineras. Följden blev att slipmassatillverkningen i Slottsbron lades ner 1967.

Åmotfors pappersbruk (1897-)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1954-1976.

I Noreälvens övre lopp i västra Värmland fanns ursprungligen tre forsar på en relativt kort sträcka, nämligen vid Noreborg, Åmotfors och Kroppstadfors. Fram till mitten av 1800-talet karakteriserades området av järnbruks-erksamhet.

1887 anlade norrmannen Hans Andreas Breien ett träsliperi vid Noreborg och några år senare ett vid Kroppstadfors. När det tenderade att bli överproduktion av slipmassa för avsalu i Sverige och inte minst i Värmland, så beslöt han, tillsammans med två andra finansörer, att förädla slipmassan till papper. Fabriken förlades till Åmotfors, om var beläget mellan de två sliperierna, och kördes igång 1897. Efter diverse ägarskift blev AB Kroppstadfors Bruk ägare till de tre fabriker.

De två träsliperierna Noreborg och Kroppstadfors levererade, efter byggandet av Åmotfors Pappersbruk, våt brun slipmassa dit. Leveranserna gick med präm, häst och tralla och även med en liten hästdragen järnväg.

Produktionen i Åmotfors inriktades mot buteljomslagspapper baserat på massa från de två sliperierna. Efter hand började man också använda inköpt sulfatmassa och produktsortimentet utvidgades, bland annat till tidningspapper. Efter 1910 gick fabriken dåligt. 1921 övertogs den av Wermlands Enskilda Bank som beslöt att anlägga en sulfatmassafabrik och övergå till tillverkning av oblekt kraftpapper.

Sulfatmassafabriken i Åmotfors togs i drift 1926 och de båda träsliperierna lades ner. Kapaciteten var cirka 5 000 årston oblekt massa. 1931 installerades en ny pappersmaskin för tillverkning av MG-papper. Papperet vidareförädlades till ett stort antal produkter. Exempelvis installerades utrustning för gummring, asfaltimpregnering och kräppning. I mitten av 1950-talet hade fabriken en kapacitet på knappt 30 000 årston papper på 5 pappersmaskiner.

1954 såldes Åmotfors Pappersbruk till Rottneros AB. Huvudägaren Gösta Schotte kvarstod som platschef och VD. 1960 efterträddes han av sonen Lennart, som senare

Åmotfors Pappersbruk vid tiden för Rottneros köp.

blev VD i Södra. En sjätte MG-pappersmaskin byggdes 1961.

Under 1960-talet vidtogs omfattande miljövårds-åtgärder. För att överleva måste den relativt lilla fabriken specialiseras och man började tillverka kabelisoleringspapper. För att klara kvalitetskraven användes till en början inköpt speciellt tvättad sulfatmassa, men efter hand skaffades utrustning som gjorde det möjligt att använda den egna sulfatmassan. Kring 1970 beslöts att satsa stort på tillverkning av gummerat papper och en ny fabrik byggdes för ändamålet, AB Rasco. Det började bra, men sedan kom flera besvärliga år och verksamheten avvecklades till slut.

1976 blev Vänerskog ägare till Åmotfors genom förvärvet av Rottneroskoncernen och fabriken blev ett dotterbolag vid sidan av Rottneros AB. 1978 lades sulfatmassafabriken ner och massa togs i otorkat skick från Bäckhammar, som också ägdes av Vänerskog. Samma år namnändrades fabriken till Åmotfors Bruk. När Vänerskog i slutet av 1980 ställde in betalningarna, så beslöt man att lägga ner Åmotfors. I sista stund köptes emellertid fabriken av ett konsortium under ledning av den dåvarande platschefen och 1985 blev Bäckhammars Bruk ägare. 2003

sålades Bäckhammars Bruk, och därmed Åmotfors, till riskkapitalbolaget Procuritas och bytte namn till Wermland Paper som 2008 köptes av Nordic Paper där Åmotfors nu är en del av koncernen.

I Åmotfors finns idag två pappersmaskiner inriktade mot produktischer som stålmellanläggspapper, spinnpapper, absorberpapper och elektrotekniska papper. Under 2022 tillverkades cirka 50 000 ton papper.

Göta Cellulosa (1906-1981)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1960-1976.

Sulfit AB Göta anlades vid Göta älv under åren 1905-1906. Inledningsvis var kapaciteten 15 000 årston oblekt massa. Efter diverse ägarbyten var produktionen 1955 uppe i 40 000 ton våt eller torkad massa. 1957 inträffade det svåra jordskredet i Göta som till stora delar raserade fabriken, men delar av sulfitmassafabriken klarade sig. Efter raset beslöts att bygga ett träsliperi för 40 000 årston. Kring 1960 blev Göta Cellulosa ett dotterbolag till Rottneros AB. Då producerades utöver slipmassa också en del sulfitmassa. 1972 påbörjades tillverkning av TMP-massa, möjligen tillverkades först RMP-massa. Efter en utbyggnad 1974 var kapaciteten TMP-massa hela 150 000 årston på sju raffinörer. Såväl blekt som oblekt massa tillverkades.

1976 blev Vänerskog genom förvärvet av Rottneros AB ägare till Göta Cellulosa och sålde samma år fabriken till Södra, som motiverade köpet med att det förelåg strategiska fördelar. Fabriken hade då gått med förlust och när dessa fortsatte lades den ner 1981. Förvisso fanns inga synergieffekter med Södras övriga produktion, vars huvudinriktning var blekt sulfatmassa för avsalu.

Koppom (1890-1968)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1964-1968.

Orten Koppom ligger vid två vattenfall i Kölaälven i Värmland nära gränsen till Norge. 1810 anlades där en såg och 1838 ett järnbruk. 1889 beslöt Koppoms Pappersfabriks Aktiebolag att vid Koppomsforsen anlägga ett träsliperi med tillhörande pappersbruk. Massatillverkningen kom igång 1890 och året efter tillverkning av "naturbrunt" papper. 1893 anskaffades en andra pappersmaskin. För att kunna tillverka papper av högre kvalitet anlades en sulfitmassafabrik. Den kom igång 1905 med en kapacitet kring 2 000 årston. Ytterligare två pappersmaskiner installerades och ett nytt sliperi togs i drift 1914 för tillverkning av varmslipad massa. Koppom kunde då producera cirka 3 000 årston papper. Tillverkningen inriktades på tunna papper för frukt- och buteljomslag.

1933 lades sulfitmassafabriken ner och papperstillverkningen baserades på inköpt sulfitmassa. Före andra världskriget producerade Koppom cirka 4 500 årston papper. Efter några goda år under Koreaboomen anskaffades 1957 en begagnad pappersmaskin. På denna började man också tillverka tapetpapper och dupliceringspapper. 1960 producerades cirka 9 000 ton papper. En ombyggnad av den senaste maskinen gav stora problem och ledde till att företaget gick i konkurs 1964.

Rottneros AB tog då över konkursboet där, utöver fabriken, mark- och krafttillgångar ingick. Papperstillverk-

ningen i Koppom samordnades med den i Åmotfors och de två fabriken hade samma platschef. Tre av de fyra pappersmaskinerna togs åter i drift, men stora problem uppstod med avsättningen. Från 7 000 ton papper 1966, sjönk sedan volymen tills endast en pappersmaskin kunde beläggas fullt ut och tillverkningen upphörde helt i maj 1968. En av pappersmaskinerna flyttades då över till Åmotfors för tillverkning av OTC-papper.

Svaneholm (1888-2020)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1986-1993.

I Svaneholm (Svanskog) i sydvästra Värmland fanns 1694 - 1884 ett järnbruk vid ett fall i Lillälven. 1888 anlade Emelie Uggla ett träsliperi vid älven och året efter ännu ett. Efter konkurs köptes fabriken 1897 av normannen Hans Andreas Breien, som 1907 sålde herrgården och fabriksanläggningarna till John Bryntesson som gjort sig en förmögenhet som guldgrävare i Alaska. Bryntesson byggde en ny slipmassafabrik och med två slipstolar var produktionen till en början cirka 600 årston torkad massa. 1926 moderniserades och utvidgades tillverkningen och man gick över till att leverera otorkad massa. 1934 inköptes en begagnad kartongmaskin för tillverkning av främst falskartong. Fabriken kapacitet var då cirka 20 000 årston otorkad massa och cirka 9 000 ton kartong. På 1960-talet började Svaneholms AB tillverka kartong för ölunderlägg.

1945 bildades Swanboard AB och den tillverkning av fiberskivor påbörjades som kom att bli huvudprodukten i Svaneholm. Under 1960-talet tillverkades i Svaneholm omkring 55 000 årston torrtänkt slipmassa, varav huvuddelen användes vid tillverkningen av fiberskivor. Kartongproduktionen var då cirka 9 000 årston. Tillverkningen av fiberskivor lades slutligt ner år 2000 efter att under perioden 1986-1993 ha varit i Rottneroskoncernens ägo.

1978 blev Carl-Johan Wettergren anställd som VD vid Svaneholms AB och Swanboard AB. Han hade då lämnat posten som VD i Rottneros AB i samband med Vänerskogs övertagande. När ägaren Leif Bryntesson avled senare samma år och boardbranschen dessutom befann sig i kris så köpte Carl-Johan Wettergren, på regeringens initiativ, de två företagen och påbörjade en omstrukturering av boardbranschen. Det resulterade i att Swanboard Masonite AB bildades 1982. 1985 var tillverkningen av slipmassa i Svaneholm nere på 6 000 årston våt massa.

1988 blev Rottneros ägare till Swanboard Masonite AB som blev en del av Rottneros Board AB. Det antas här att tillverkningen av slipmassa och kartong i Svanskog då också övergick i Rottneros ägo. 1990 upphörde tillverkningen av slipmassa som i stället togs från fabriken i Rottneros.

1993 gick Rottneros Board AB i konkurs och verksamheten i Svanskog köptes av entreprenörerna Leif Larsson och Tom Almgren. 1995 köptes kartongfabriken av det tyska företaget Panier Pappenerzeugnis HgmbH, som var en stor tillverkare av ölunderlägg och hade varit den största kunden. Fabriken fick då namnet Svanskog Bruk AB. Under åren 2005 - 2020 tillverkades cirka 15 000 årston kartong, huvudsakligen för tillverkning av ölunderlägg. I december detta år meddelades att produktionen skulle

Flygbild över Svanebolms bruk 2005, men utseendemässigt identiskt med 1990-talet då det ingick i Rottneroskoncernen.

flyttas till Tyskland och att verksamheten i Svanskog Bruk skulle läggas ner.

Rockhammar (1895-)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1987-2009.

Rockhammar ligger vid ett fall i Sverkerstaån cirka 1 mil norr om Frövi i Västmanland. Under 1500-talet byggdes där en stångjärnshammare. 1895 bildade Carl av Geijerstam & Co bolaget Rockhammars trämassefabrik och på hösten samma år kom ett träsliperi igång med 1 500 årston våt långslipad massa. 1898 tillkom fem slipverk och kapaciteten höjdes till 2 600 årston. Långslipning var emellertid ingen lyckad process och 1904 gick man över till traditionell varmslipning. Fabriken var mycket utsatt för ojämn vattentillgång och transporter till och från fabriken var besvärliga, men år 1900 byggdes en järnvägsstation i närheten och 1902 hade en allmän väg byggts som passerade Rockhammar.

1917 omvandlades företaget till ett aktiebolag med namnet Rockhammars bruks AB. Efter nyinvesteringar hade fabriken 1927 en kapacitet kring 10 000 årston. Samma år tog Göteborgs Bank över aktierna, sedan Carl av Geijerstam avlidit, och tillsatte en förvaltare eftersom man var tveksamma till fabriken nya ledning.

1935 blev godsägaren Carl Persson ägare och tre år senare började Rockhammar framgångsrikt tillverka porösa fiberskivor, där slipmassans grovfraktion efter silning gick till tillverkningen av fiberskivor och man kunde erbjuda en välsilad avsalumassa för paperstillverkning. 1940 producerades 20 000 ton våt slipmassa och 6 000 ton skivor.

1942 blev Carl Perssons äldsta son Allan Ahrel VD. Han bad då sin yngre bror Ingemar, som nyligen avlagt civilingenjörsexamen vid KTH, att komma hem för att hjälpa till. Ingemar Ahrel verkade sedan i Rockhammar i 40 år och var den som gjorde Rockhammar till ett innovativt och framgångsrikt företag.

Ingemar Ahrels första insats blev att utveckla en asfaltimpregnerad skiva efter amerikanskt mönster. Skivproduktionen växte och det blev brist på slipmassa. 1964 beslöts därför att i samarbete med Defibrator börja tillverka RMP-massa. Kapaciteten ökades successivt med

nya raffinörervar och 1967 tillverkades 17 000 ton. 1968 kompletterades RMP-linjen med Sveriges första TMP-raffinör med kapaciteten drygt 20 000 årston.

Med start 1976, och med Ingemar Ahrel som upphovsman, blev Rockhammar Sveriges första kommersiella tillverkare av CTMP-massa. Tillverkningsvolymen var initialt cirka 25 000 årston. En av de första kunderna blev Iggesund i Hälsingland där massan användes som mittskikt vid kartongtillverkningen. Nästa utvecklingssteg blev att massan peroxidblektes och BCTMP-massan var född. Rockhammar började också använda asp som råvara. Efter en tid var halva CTMP-produktionen baserad på asp och när man började producera blekt CTMP-massa baserat på tallråvara blev SCA-ägda Mölnlycke en stor kund. 1987 tillverkades 50 000 årston flingtorkad och blekt CTMP-massa.

I slutet av 1970-talet fick Rockhammar, trots framgångarna med CTMP-massan, ekonomiska problem och banken krävde att betalningarna skulle ställas in. SCA hade då börjat tillverka egen CTMP-massa i Östrand och Iggesund hade övergett användningen av CTMP-massa. Man lyckades få igenom ett ackord och kunde undvika konkurs. Tillverkningen av fiberskivor lades av lönsamhetsskäl ner 1980. 1982 efterträddes Ingemar Ahrel av sonen Bo som VD.

1987 blev Rockhammar ett dotterbolag till Rottneros med namnet Rottneros Rockhammar AB. Fabriken hade då en kapacitet på 50 000 årston blekt och flingtorkad CTMP-massa.

1992 rekonstruerades Rottneros Rockhammar AB efter att Rottneroskoncernens tillverkning av fiberskivor försatts i konkurs. Verksamheten utvecklades därefter väl under resten av 1990-talet. En fjärdedel av CTMP-massan såldes till Frövi, som använde den som mittskikt i vätskeboard.

2009 meddelades att Rockhammar köpts av Korsnäs som sedan 2005 också ägde Frövi. Affären gjorde att Rottneroskoncernen i väsentlig grad kunde stärka sin ekonomi. Produktionen har därefter successivt ökat och 2022 var den drygt 140 000 ton. Fabriken är hösten 2023 en del av Billerudkoncernen och produktionsmässigt integrerad med Frövi under namnet Frövi/Rockhammar.

Utansjö (1900-2008)

Fabriken var i Rottneroskoncernens ägo 1991-2008.

Utansjö ligger vid Utansjöån norr om Härnösand. År 1900 kom en sulfitmassaafabrik i drift där och två år senare producerades 12 500 ton. 1919 blev Utansjö Cellulosa AB en del av koncernen Graningeverken. Under perioden fram till 1950 fortsatte fabriken att tillverka oblekt sulfitmassa. 1964/65 gick man av miljöskäl över till magnesiumbas. Den lilla produktionen av oblekt sulfitmassa gav dock dålig konkurrensförmåga

1970 beslöt Graningeverken att i Utansjö börja tillverka slipmassa. Kapaciteten skulle bli 80 000 årston flingtorkad massa för export. Sliperiet kom igång 1972 och senare beslöts att massan skulle peroxidblekas.

1979 meddelades att Graningeverken och Stora Kopparberg som hälftenägare skulle anlägga ett journalpappersbruk i Utansjö och företaget ombildades till

Utansjö Bruk AB. Stora Kopparberg drog sig emellertid ur projektet när andra investeringar fick högre prioritet och fabriken blev åter helägd av Gräningeverken.

Under 1980-talet producerades i genomsnitt cirka 55 000 årston sulfitmassa och 65 000 årston slipmassa. Någon journalpapperstillverkning kom aldrig till stånd.

1991 köptes Utansjö av Rottneroskoncernen. 1990 och 1991 gick Utansjö med stor förlust och det fortsatte 1992, dvs. det år då Rottneroskoncernen tvingades ställa in betalningarna och rekonstruerades. 2004 lades sulfitmassetillverkningen ner och året efter invigdes en fabrik för tillverkning av CTMP-massa.

2006 kungjordes att Utansjö skulle avvecklas. Efter att elpriserna fördubblats och även vedpriserna stigit, så bedömdes att det inte fanns några förutsättningar för lönsamhet trots att fabriken var välinvesterad och fungerande bra. 2006 och 2007 blev nya förlustår och nedläggningen ägde rum 2008.

Vallvik (1908-)

Fabriken har varit i Rottneroskoncernens ägo sedan 1995.

Nära Ljusne söder om Söderhamn i Hälsingland anlades 1906 en sulfitmassetillverkningsfabrik på en då öde plats som gavs namnet Vallvik. Ägare var Sulfit AB Ljusnan som i sin tur ägdes av sågverksägare som ville få avsättning för klenvirket i sina skogar. Fabriken kom i drift 1908. 1910 producerades nästan 19 000 ton massa. Efter en rekonstruktion 1922 blev Långgrörskoncernen delägare. Fram till 1933 genomfördes ett flertal investeringar i fabriken och kapaciteten var cirka 50 000 ton oblekt sulfitmassa. 1933 blev Långgrörskoncernen, som då bytt namn till Marma-Långgrörs AB, helägare. Under krigsåren 1940-1943 producerades totalt endast 50 000 ton massa, varav 30 000 ton som fodermassa.

1957 togs ett modernt blekeri i drift. Året efter beslöts att bygga ut fabriken till kapaciteten 60 000 årston. 1960 slogs Marma-Långgrör samman med Korsnäs. Vallvik kom därmed in i en ny och ekonomiskt stabilare konstellation. De åtta gamla kokarna byttes ut mot fem nya och större.

1968 köptes Vallvik av skogsägarägda Ncb med Gunnar Hedlund i spetsen. Koncernen hade stora planer, Europas största fabrik för LWC-papper skulle byggas. Sulfatmassan skulle till en början komma från någon av Ncb:s fabriker. I planen ingick att en slipmassafabrik skulle byggas i Vallvik. Projektet kom dock aldrig till stånd.

Bland annat av miljövärdsskäl beslöts att bygga om fabriken för tillverkning av sulfatmassa. 1974 kom den nya fabriken igång med kapaciteten 150 000 årston. Trots kapacitetsökningen var fabriken fortfarande jämförelsevis liten.

1978 kollapsade Ncb-koncernen och en rekonstruktion genomfördes med nedläggningar av massafabriker i Norrland som följd, men Vallvik överlevde. 1982 producerades 120 000 ton helblekt sulfatmassa och 50 000 ton fluffmassa. 1994 blev AssiDomän temporärt ägare till fabriken, vilket hängde samman med att Ncb inkorporerats i AssiDomän och var under avveckling i kontrollerade former.

Den 1 januari 1995 köptes Vallvik av Rottneros AB. Fabriken gav detta år ett överskott på 300 miljoner kronor

efter avskrivningar och gick sedan med vinst under flera år. Det blev således en bra affär för Rottneroskoncernen. En uppdimensionerad sodapanna kom i drift i början av 1999 och Vallvik var då en modern sulfatmassafabrik. Kapaciteten var dock fortfarande liten. 2022 producerades cirka 230 000 ton flingtorkad sulfatmassa, varav cirka hälften som oblekt massa och cirka hälften som ECF-blekt massa. Fabriken tillverkar en del specialmassor, bland annat så kallad e-massa som används för tillverkning av kabelisoleringspapper. Man tillverkar också massa för olika typer av filter.

Rottneroskoncernens massa- och pappersaktiviteter i utlandet

1999 köpte Rottneroskoncernen den eukalyptusbaserade sulfatmassafabriken Miranda i distriktet Rioja i norra Spanien. Tanken med köpet var att Rottneros i sitt sortiment av avsalumassa också skulle kunna erbjuda kortfibrig massa. Fabriken gav från början ett positivt ekonomiskt resultat, men tiderna blev sämre. 2008 beslöt Rottneros att sälja fabriken, vilket misslyckades, och i stället lades fabriken ner. Som motiv angavs att vedkostnaderna var för höga, särskilt i jämförelse med priserna i Sydamerika. Miljövärdsskäl bidrog till nedläggningsbeslutet. Rottneroskoncernen utredde under åren flera andra objekt utomlands, bland annat Hunsfoss Fabriker i Norge 1992 och sulfatmassafabriken Rosenthal i f.d. Östtyskland 1997. Planer fanns också på att Rottneros skulle delta i ett samarbete kring en ny CTMP-fabrik i Sydafrika och flytta nedlagda Utansjöns utrustning dit. Istället såldes den 2014 till dåvarande BillerudKorsnäs för placering i Rockhammar.

Viktiga personer inom Rottneroskoncernen

Hampus Edvard Montgomery (1852-1911)

Hampus Edvard Montgomery föddes i Boo utanför Stockholm. Han blev elev vid Teknologiska institutet i Stockholm 1874 och examinerades där vid avdelningen för metallurgi och hyttkonst 1877. Under en period var han anställd som ingenjör vid Sävsjöströms järnbruk i Småland och därefter som förvaltare vid Bäckefors järnbruk i Dalsland. 1882 blev han ägare till Rottneros bruk där han anlade ett träsliperi 1887. Hampus Edvard Montgomery konstruerade de välkända Rottnerostornen för torkning av massaark och bidrog tidigt till bildandet av nationella sammanslutningar inom trämassaindustrin. Han var ledamot av första kammaren under åren 1902-1908.

Svante Pålson (1882 -1959)

Svante Pålson var godsägarson från Östergötland. Han utbildade sig först till militär, därefter till gymnastikdirektör. Han studerade också estetiska ämnen vid Kungliga Konsthögskolan innan han återgick till det militära som major vid Västerbottens regemente. 1913 gifte han sig med Hampus Edvard Montgomerys näst yngsta dotter och ledde Rottneros från 1918 till 1959, alltså i drygt 40 år.

Svante Pålson föredrog, sägs det, att betitlas major i stället för VD eller disponent. Kanske ville han syfta på sin uppdiktade föregångare på Rottneros herrgård, "Majorskan

på Ekeby" i Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga där herrgården är centralpunkten. Lucianatten 1929 härjades herrgården av en våldsamt brand. Svante Pålsson beslöt då att uppföra en ny byggnad. Inte långt därefter, 1932, skapade han en av dåtidens Sveriges största turistattraktioner, den omfattande skulptur- och blomsterparken Rottneros Park i vilken den vackra herrgården ligger.

Svante Pålsson fick ta över Rottneros i en svår tid, men lyckades skickligt få ordning på verksamheten. Han hade som framgång ingen teknisk skolning och hade inte heller någon större erfarenhet av företagande och fabriksdrift när han tog över ansvaret för Rottneros. Hans största insats var att han framsynt insåg elektrifieringens och elenergitillgångens stora betydelse för fabriksdriften. Rottneros tjänade också bra med pengar på att sälja elkraft. Under hans tid förvärvades Slottsbron, Åmotfors och Göta Cellulosa.

Svante Pålsson var under andra världskriget djupt engagerad i Finlands sak. Hans enda son Pål stupade som kommandosoldat vid Narvik 1940 och hans två döttrar, Lena och Ebba, tjänstgjorde som frivilliga i hjälporganisationer under finska vinterkriget.

Carl-Johan Wettergren (1923-2003)

Carl-Johan Wettergren föddes i Boxholm i Östergötland. Efter civilekonomexamen i Göteborg 1947 var han fram till 1952 anställd inom Uddeholms skogsindustri. Därefter arbetade han vid Bäckhammars Bruk innan han 1957 kom till Rottneros där han först var ekonomidirektör och sedan VD under perioden 1970-1976. Efter att han sagt upp sig i samband med att Vänerskog köpte Rottneroskoncernen, så blev han VD för Svaneholm AB och Swanboard AB, en befattning som han innehade fram till 1987. 1978 blev han ägare till de två företagen. Efter Vänerskogs konkurs 1981 räddade han Rottneros genom att köpa koncernen. Under perioden 1981-1992 var han styrelseordförande där och 1987-1992 var han också styrelseordförande i Swanboard Masonite AB. Sina erfarenheter från arbetet med boardbranschen har han beskrivit i en bok, se källmaterialet. Carl-Johan Wettergren hade en stor förmåga att leda och utveckla företag även under svåra tider. 1982 utsågs han till "Årets Värmlänning".

Carl-Johan Wettergren skakar hand med Peter Möller framför en byst av Svante Pålsson. (Från Rottneros arkiv.)

Lennart Nellbeck (1936-2016)

Lennart Nellbeck föddes i Hudiksvall i närheten av sågverket där. Efter studier vid Uppsala Universitet blev han fil. dr. i företagsekonomi och senare också assisterande professor. Han anställdes först som ekonom vid SCA för att därefter bli ansvarig för marknadsavdelningen i Iggesund. 1981 blev han VD i Rottneros Bruk AB och 1987 koncernchef, en befattning som han upprätthöll fram till 1992. Han var sedan medlem i styrelsen fram till bolagsstämman 2007. Han hade ansvar för verksamheten under flera för koncernen kritiska perioder. Tiden i Rottneros har han beskrivit i en bok, se källmaterialet.

Efter anställningen i Rottneros anslöt sig Lennart Nellbeck till konsultföretaget Sevenco i Stockholm. Han har skrivit flera böcker med fokus på krishantering i företag. Han har också varit anlitad i bolagsstyrelser och fungerat som rådgivare till sågverksföretag och banker.

Summering

Rottneroskoncernen hade sin storhetstid i mitten av 1970-talet. Då ägdes sex massa- och pappersfabriker och dessutom en hel del andra verksamheter. Idag ägs två jämförelsevis små fabriker för avsalumassa. Dels Rottneros, som efter en lång period med tillverkning av slipmassa, sedan 2023 enbart tillverkar CTMP-massa. Dels Vallvik som tillverkar blekt och oblekt sulfatmassa. Dessutom ägs Rottneros Packaging AB som tillverkar våtpressade fiberförpackningar för livsmedel. Koncernen är sedan 2012 ett dotterbolag till koncernen Arctic Paper.

Rottneroskoncernen har upplevt och överlevt många kriser. Att man lyckats med det är till stor del ett resultat av kunnigt och engagerat ledarskap med Svante Pålsson, Carl-Johan Wettergren och Lennart Nellbeck som framträdande personer. Bidragande till överlevnaden har säkert också varit den bruksanda som rått i och kring fabriker.

Källmaterial

"Papper och massa. Från handpappersbruk till processindustri", Volym 1-13 (1997-2015). Utgivna av Skogsindustriernas historiska utskott. Bokserien refereras ofta till som "Massa och Papper i Sverige".

"Rottneros - 25 år med Rottneros AB", Lennart Nellbeck, LNC Förlag, 2009, 166 sidor.

"Swanboard: ett företags uppgång och fall : minnesbilder, upptecknade av Carl-Johan Wettergren 1976-92". Svanskog 2003. 96 sidor.

Härutöver har information inhämtats från nätet, bland annat produktionsdata från Skogsindustriernas Miljödatabas. □

Pergamyn, en gammal pappersprodukt får nytt liv

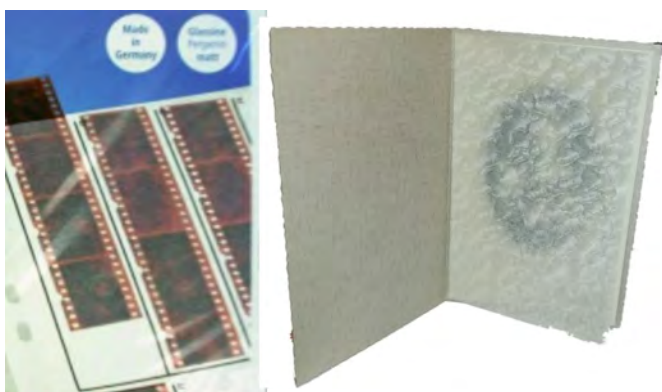
Lennart Stolpe

Genomskinligt papper

När man handlar bröd i en butik tillhörande en tysk livsmedelskedja, som har etablerat sig i Sverige, så lägger man brödet i en brun papperspåse med texten "Påsen är gjord av 100 % papper, ja även fönstret". På påsen finns mycket riktigt ett fönster som gör att påsen inte behöver öppnas för att kontrollera innehållet.

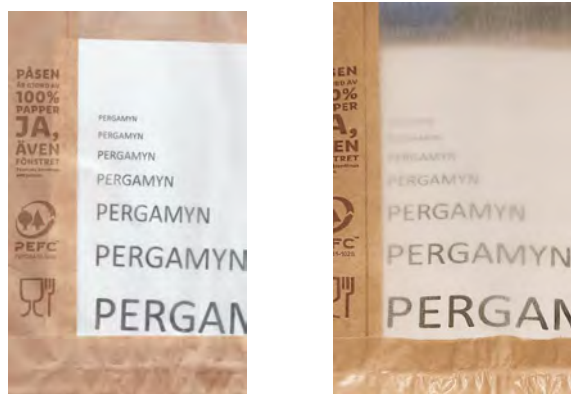
Att använda papperspåsar istället för, som tidigare, plastpåsar, ligger naturligtvis i tiden. Fönstret är gjort av ett papper som vi, som varit med några år, känner igen från vår barndom. Det är samma genomskinliga papper som man fick sina frimärken i, när man kunde köpa enstaka sådana hos Posten, eller som utgjorde sidorna i frimärksalbumet eller i albumet med fotonegativ.

Papperet, dekorativt präglat, kunde också användas som skyddsblad framför fotografier som levererats från ateljéfotografer. Ett användningsområde där papperet levde kvar länge var som fönster i kuvert.

Till vänster ett utsnitt ur en reklambild för negativalbum där det poängteras att materialet är pergamin. Till höger ett exempel på ett äldre ateljéfotografi med ett vackert präglat pergaminpapper som skydd för bilden. (Foto Lennart Stolpe)

I Sverige användes vanligen den tyska termen "pergamyn", men även den engelska termen "glassine" användes. Genomskinligheten har dock sina begränsningar. Om en text hålls nära papperets baksida kan den utan svårigheter läsas, vilket passar för fönsterkuvert och frimärksalbum, men på endast någon centimeters avstånd

Samma påse fotograferad tillplattad respektive med ca 2 cm distans mellan fram- och baksida. (Foto Lennart Stolpe)

blir texten suddig, se bilden. Brödpåsens innehåll kan dock uppenbarligen skönjas tillräckligt tydligt till mängd och sort.

I NPHIT 4/2016 finns en artikel av Kathleen Mühlen Axelsson. Där beskrivs översiktligt olika metoder att åstadkomma genomskinliga papper, även metoden för att tillverka pergamin. Jag vill här lite mera utförligt beskriva hur denna process går till.

Pergamin är ett superkalanderat smörpapper

Smörpapper eller greaseproof uppfanns av den norske pappersmakaren Otto Munthe Tobiesen, som började tillverka produkten i Gravfos Brug 1894. Den blev snart populär, framför allt för sin täthet mot fett, men även i viss mån mot vätska. Den användes som omslag för smör och annat matfett och för färskvaror som charkuterier, kött och fisk i den tidens butiker, som var helt manuella.

Tätheten i smörpapperet åstadkoms genom en långt driven malning. Sulfitmassa var den allena rådande massan för tillverkningen, eftersom den krävde mycket mindre malenergi än sulfatmassa.

En effekt av den långt drivna malningen var att papperet blev i viss mån transparent och smörpapper har därför varit ett favoritmaterial för barn att rita av bilder på.

Att ett vitt papper är ogenomskinligt, beror på att ljuset bryts när det passerar genom en gränsyta mellan en fiber och den omgivande luften. Vid tillverkningen av papper binds fiberytorna till varandra. Ju fler bindningar desto färre fria fiberytor finns kvar där ljuset kan brytas och desto genomskinligare blir papperet. Fler fiberbindningar innebär också att papperet blir tätare och fett, vätska och luft får svårare att tränga igenom. I smörpapperet, med sin långt drivna malning, binds fibrerna i mycket hög grad till varandra, vilket ger täthet men också en viss transparens.

Pergamin tillverkades i Sverige genom att köra ett fuktat smörpapper genom en superkalander. Vid passagen genom superkalandern pressas arket samman och nya bindningar uppstår mellan de fuktiga fibrerna. Idealt finns inga fria fiberytor i ett pergaminark och papperet blir genomskinligt och mycket tätt. Att det inte blir helt kristallklart beror på att bindningen mellan fibrerna i sig kan ge en viss ljusbrytning.

Pergamin användes även som omslagspapper

Pergaminpapper användes utöver de ovan nämnda exemplen, även som omslagspapper på samma sätt som vanligt smörpapper. Det användes också som barriärskikt i kartongförpackningar.

Som omslagspapper levererades pergamin, liksom smörpapper, oftast i ark och arkhantering var en omfattande verksamhet. En stort antal, nästan enbart kvinnor, synade och räknade arken, sorterade bort ark med defekter och buntade godkända ark för förpackning och leverans.

Tillverkning i Sverige

Pergamin tillverkas inte längre i Sverige, däremot finns tillverkning i Tyskland.

Arksortering av pergamyn, av glansen på papperet att döma. (Foto: Billeruds Arkiv).

Smörpapper har i Sverige tillverkats vid ett tiotal bruk i Sverige. Av dessa har åtminstone Billeruds Bruk, Skärblacka och Klippan tillverkat pergamyn.

Vid Billeruds Bruk i Säffle installerades den första superkalandern för pergamintillverkning 1930 och sedan installerades i rask takt ytterligare fyra stycken. Man blev därmed den största tillverkaren i Sverige av pergamyn.

I början av 1950-talet började plast, framför allt polyeten, i stor skala användas som förpackningsmaterial. Den hade många fördelar jämfört med pergamyn, bland annat bättre seghet, lägre ytvikt och lägre kostnad. Plasten slog snabbt ut pergamynpapperet som förpackningsmaterial, vilket gjorde att Billerud slutade tillverka pergamyn 1976. Superkalandrarna skrotades, en åtgärd som man kanske ångrar idag när pergamyn återigen blir mera använt som ett genomskinligt förpackningsmaterial av förnyelsebar råvara.

Användning av pergamyn över tiden

En sökning på ordet "pergamyn" i Svenska Dagbladets historiska arkiv återspeglar produktionsutvecklingen. Den första träffen är från 1916 och den senaste, från 2020, finns i en annons för en "retro" bordslampa med skärm av pergamyn.

En superkalander för tillverkning av pergamyn. Papperet passerar genom flera valsnypp där i varje valsnypp den ena valsen är en hård blank stålvals och den andra utgörs av ett hårt sammanpressat mjukare material, i detta fall asbest. Genom att den mjukare valsens yta deformeras något vid valsningen blir effekten att pappersytan utsätts för gnidning, vilket ger en mycket slät och glansig yta. Hela stapeln av valsar utsätts för ett högt tryck så att papperet komprimeras, blir tunnare och får en hög densitet, i vissa fall över 1000kg/m³. (Foto K.W. Gullers, Billeruds arkiv)

Källor

"Förpackningspapperens historia", författare Lennart Stolpe. Utgiven av Skogisindustriernas Industrihistoriska Utskott 2016, 255 sidor. Tryckt hos Risbergs Information & Media AB, Uddevalla.

"Framställning av transparent papper: en historisk sammanfattning", artikel av Kathleen Mühlen Axelsson i Nordisk Pappershistorisk Tidskrift 4/2016, sid 54-55.

"Billeruds AB:s första pappersbruk 100 år", artikel av Lennart Stolpe i Nordisk Pappershistorisk Tidskrift 4/2022, sid 90-95. □

Årsmöte 2024 i Nordisk Pappershistorisk Förening 28-30 maj i Örebro

Program

Tisdag 28 maj

- 15.00 Styrelsen träffas.
- 16.00 Samling vid Örebro slott för en guidad tur. Därefter promenad genom den vackra stadsparken till museistaden Wadköping.
- 19.00 Gemensam måltid på Stadsträdgården i Stadsparken.

Onsdag 29 maj

- 09.00 Samling vid Scandic Centralen för bussresa till Frövifors.
- 10.00 Studiebesök på kartongbruket och Pappersbruksmuseet.
- 13.00 Lunch.
- 14.00 Bussresa till Rockhammar och studiebesök på bruket.
- 16.00 Återfärd till Örebro.
- 19.00 Gemensam middag.

Torsdag 30 maj

Samling på "Svampen".

- 09.00 Föredragsprogram:
 - Frövifors Bruks historia
 - Frövifors Pappersbruksmuseums historia
 - Rockhammars historia
 - Skogsindustrins vård av sin historia
 - Ingemar Ahrel, en framstående uppfinnare
- 12.00 Årsmötesförhandlingar
- 13.00 Lunch
- 14.00 Årsmötet avslutas. Styrelsen samlas för konstituerande styrelsemöte.

Resor och övernattnig

Örebro har goda tågförbindelser och järnvägsstationen ligger centralt. Där finns också ett resecentrum, dit bussar från Arlanda flygplats går, och ett parkeringshus med långtidsparkering.

Från Örebro Scandic Centralen, som ligger vid järnvägsstationen, har vi fått ett erbjudande om 10% rabatt på ordinarie pris. Boka via <http://www.scandichotels.se/> och ange koden PRO10SE senast 28 april. Det finns också gott om andra hotell i centrala Örebro.

Anmälan om deltagande

Anmäl deltagande till lennartstolpe@telia.com senast 12 maj. Ange antal deltagare och namn.

Örebro slott

Wadköping

Frövifors pappersbruksmuseum

Svampen